

Palet

Parklandschap

Palet

Nederland in 2030

Parklandschap

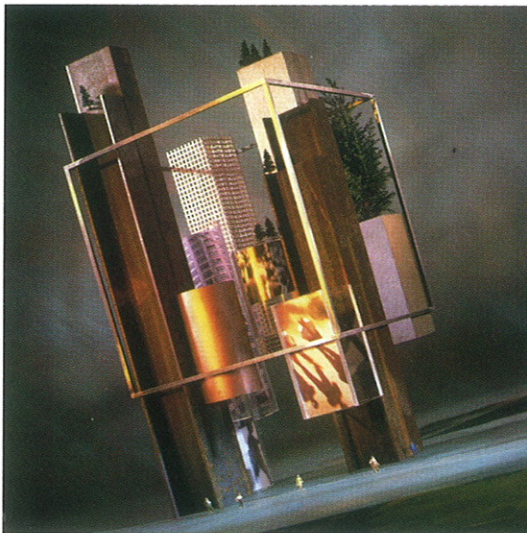
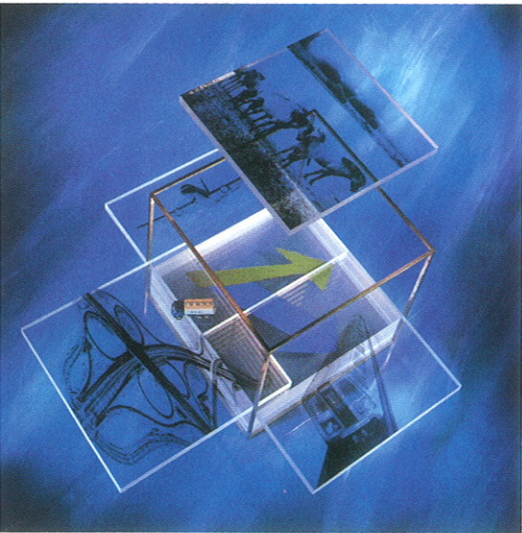
ruimtelijke perspectieven

Hoe ziet ons land er in 2030 uit?
Niemand weet het antwoord.

Op enkele plaatsen is al iets van die toekomst zichtbaar.

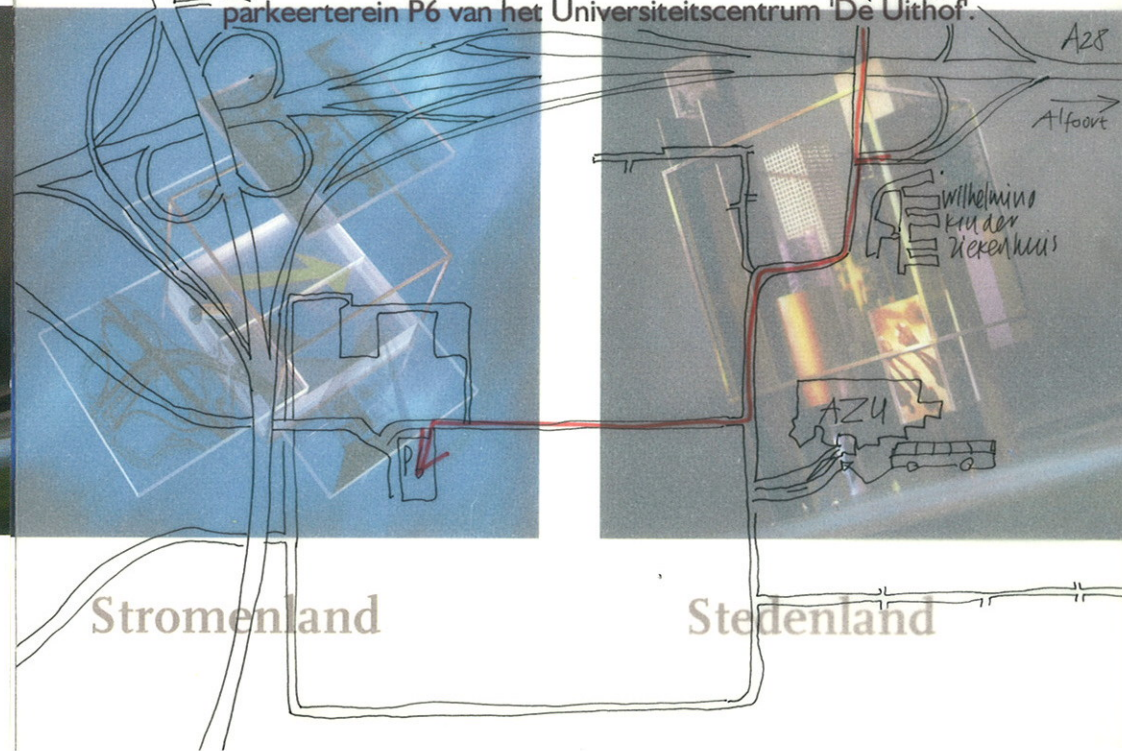
Op 23 oktober 1997 zullen we twee daarvan bezoeken,
zodat we aan het eind van die dag de bijgevoegde
antwoordkaart kunnen invullen.

Om 10.30 uur verwachten wij jullie op
parkeerterrein P6 van het Universiteitscentrum 'De Uithof'.

Stromenland

Stedenland

Stromenland

Stedenland

UITSTAP 2.

DAT + INSELDO

UTRECHT + AMERSFOORT

Parklandschap of Stedenland ??????

Amersfoort Nieuwland

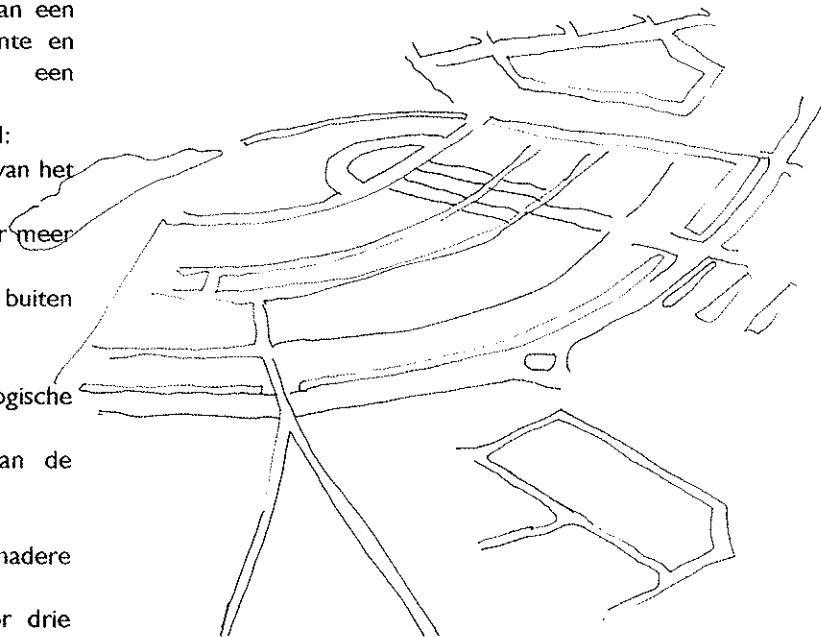
Duurzaam bouwen en beheren is het centrale motto van de nieuwbouwwijk Nieuwland in Amersfoort. Verder geldt de wijk als hét voorbeeld in Nederland van een nieuw manier van samenwerken tussen gemeente en marktpartijen bij de ontwikkeling van een nieuwbouwwijk.

De volgende uitgangspunten zijn daarbij gehanteerd:

- zo veel mogelijk sparen en of gebruik maken van het bestaande landschap;
- rekening houden met hoogteverschillen, onder meer ten behoeve van de waterhuishouding;
- het vasthouden van schoon water en het buiten houden van vuil water;
- werken met een gesloten grondbalans;
- de aanleg van een doorgaande ecologische infrastructuur;
- zo veel mogelijk zongerichte oriëntatie van de woningen;
- het optimaliseren/verminderen van verharding.

In het infocentrum van Nieuwland zal een nadere toelichting worden gegeven.

Voor de inrichting van de wijk is gekozen voor drie leidende thema's: Nieuwland vestingstad, Nieuwland landschappelijke stad en Nieuwland tuinstad.

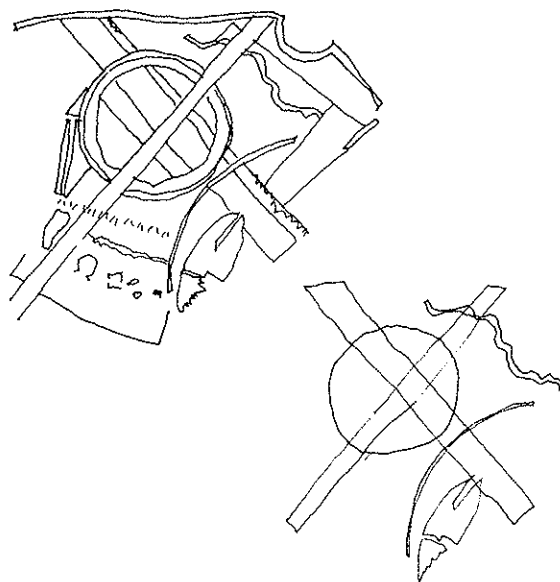

Amersfoort Kattenbroek

Een stedenbouwkundig plan gebaseerd op poëtische metaforen van Ashok Bhalotra. Het planconcept is gebaseerd op een dubbelthema: 'het reizen' en het 'thuiszijn'. Enerzijds moet de wijk door afwisseling en spanning aan de algemeen menselijke behoefte aan avontuur voldoen, anderzijds moet de wijk ook de gelegenheid bieden je thuis te voelen.

Voor de stedenbouwkundige beeldvorming introduceerde Bhalotra maar liefst vier instrumenten die hij elk weer in vijf aspecten onderverdeelt: vijf structuurbepalende hoofdelementen (Ring, Laan der Hoven, Verborgene Zone, Masker, Kreek), vijf architectuur/woonthema's (de Gesloten stad, het Fort, de Boerderijkamer, de Brugwoning, wonen aan een wintertuin), vijf landschappen (Water -kreek en -vijver, Bos, Veld, Moeras, Heuvel), vijf stedelijke morfologiën (Laan, Singel, Plein, Steeg, Straat). Daaraan zijn op deelniveau nog een scala aan thema's toegevoegd en in de groenstructuur is het de bedoeling om het ervaren van de vier seizoenen te versterken.

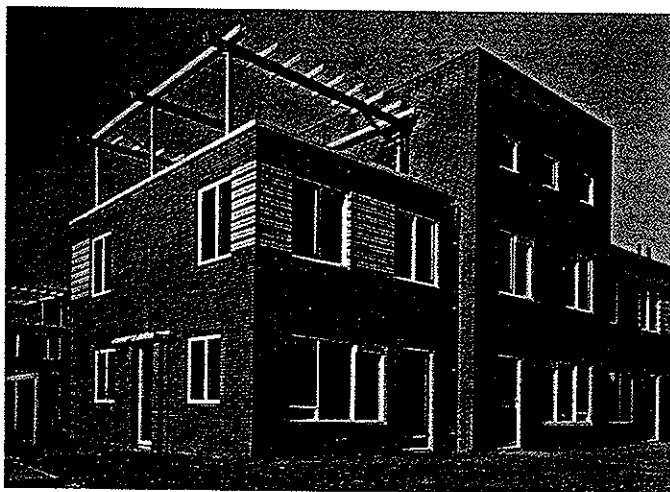
In het Etalageproject zijn villa's te zien van Ben van Berkel, Van Sambeek en van Veen, Piet Blom, Rudy Uytenhaak, Wiel Arets, Mecanoo en Mart van Schijndel.

23
10
97

Duurzaam bouwen en beheren is het centrale motto van de nieuwbouwwijk Nieuwland in de gemeente Amersfoort. Verder geldt de wijk als hét voorbeeld in Nederland van een nieuwe, groot-schalige manier van samenwerken tussen gemeente en marktpartijen bij de ontwikkeling van een nieuwbouwwijk.

1. INTEGRALE ONTWIKKELING NIEUWLAND, AMERSFOORT

Achtergrond

In Nieuwland worden tussen 1995 en 1998 circa 4400 woningen gebouwd. Nieuwland moet volgens de gemeente een milieuvriendelijke wijk worden. Gezien de schaal van het project gaat het niet om een experiment. Het wordt een 'normale woonwijk' voor normale bewoners. Bij de ontwikkeling van Nieuwland werkte de gemeente nauw samen met Overeem Vof, een combinatie van de projectontwikkelaars. Het woningbouwprogramma bestaat uit 35% sociale woningen en 65% vrijsectorwoningen. In het plan zijn verder drie basisscholen, een winkelcentrum en sociaal-culturele en medische voorzieningen opgenomen, plus 70 hectare bedrijfsterrein.

Aanpak

Bij de start van de planvorming van Nieuwland heeft de gemeente Amersfoort een zogenaamde inrichting-MER (milieu-effectrapportage) opgesteld. Daarbij werden de effecten van verschillende inrichtingsvarianten vergeleken. Mede op basis daarvan is een gemeentelijk ontwikkelingsplan voor de wijk opgesteld, dat vervolgens door de marktpartijen is vertaald in een masterplan (1993).

Uitgangspunten

Bij Nieuwland is voor ontwerp, inrichting en beheer gekozen voor een 'gecorrigeerd normaal verbruik'. Dit houdt in dat de streefwaarden minstens één stap meer milieuverantwoord zijn dan bij de traditionele plannen. Concreet is dit vertaald in de volgende uitgangspunten:

- zo veel mogelijk sparen en of gebruik maken van het bestaande landschap;
- rekening houden met hoogteverschillen, onder meer ten behoeve van de waterhuishouding;
- het vasthouden van schoon water en het buiten houden van vuil water;
- werken met een gesloten grondbalans;

heeft tot slot betrekking op de stedenbouwkundige inrichting en architectuur. Daarbij zijn succesvolle tuinvijken uit de jaren dertig als referentie genomen, zoals het Witte Dorp van Dudok in Eindhoven, Siemensstad in Berlijn en de Siedlungen in Berlijn en Frankfurt.

Duurzaam Bouwen

Aan het motto Duurzaam Bouwen wordt op allerlei manieren invulling gegeven. Zo is het gebruik van niet-duurzaam geproduceerd hout en andere milieubelastende materialen taboe. Tevens wordt aandacht besteed aan hergebruik van de materialen. Zo wordt bij de bouw van de geluidswal gebruik gemaakt van sloopafval. In de beheerfase gaat het om zaken als een ophaalsysteem van gescheiden afval. Aandacht wordt verder besteed aan het gebruik van passieve en actieve zonne-energie. In het Stads-kwartier is bijvoorbeeld een samenwerkingsproject ontstaan tussen onder andere een woningbouwcorporatie en de regionale energiemaatschappij (REMU). In dit project is bij 114 woningen gestreefd naar een optimale benutting van de zon met aandacht voor stedenbouw en architectuur. Op initiatief van de regionale energiemaatschappij zullen op 50

woningen zonnecollectoren worden geplaatst voor de verwarming van water en de CV.

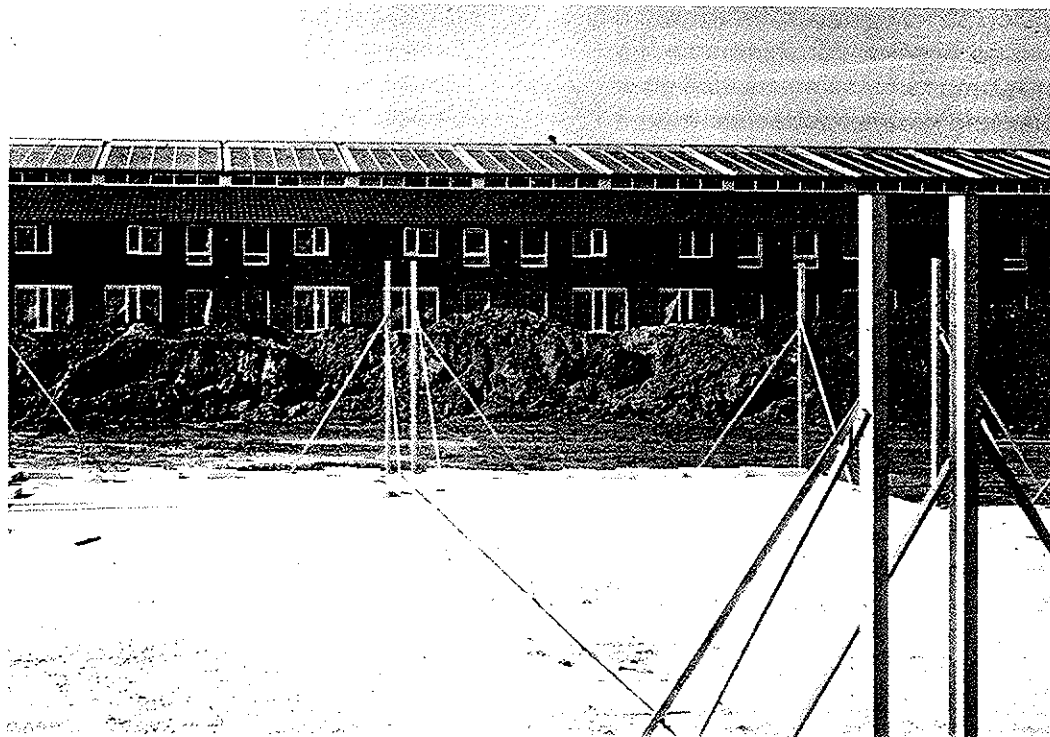
Samenwerking

De ontwikkeling van Nieuwland wijkt af van de traditionele wijze van planvorming, waarbij de gemeente verantwoordelijk is voor de totale planvorming, de grondexploitatie en het bouwrijp maken. In Nieuwland heeft de gemeente voornamelijk een voorwaardenscheppende (publiek-rechtelijke) en toetsende taak. Overeem is verantwoordelijk voor de stedenbouwkundige planvorming, het

bouwrijp maken en het projectmanagement. De projectorganisatie weer spiegelt deze taakverdeling.

De feitelijke planontwikkeling en uitvoering wordt aangestuurd door de projectmanager van Overeem, ondersteund door externe adviseurs voor stedenbouw en civiele techniek, in nauwe samenwerking met de gemeentelijke diensten.

De grondexploitatie is niettemin de verantwoordelijkheid van de gemeente. Daarbij leveren de bedrijven die grond hebben verworven deze tegen een overeengekomen prijs in bij de gemeente en krijgen daarvoor bouwvolume terug. Eventuele extra kosten vanwege een duurdere verwerving

Milieumaatlat

standaard woningbouw
voorbeeldprojecten

Solarproject Nieuwland, Amersfoort

energie

- ✓ EPC ≤ 1,20
- ✓ Rc gem. ≥ 3
- ✓ HR-glas
- ✓ passieve zonne-energie
- ✓ geen open trap in woonkamer
- ✓ gesloten keuken (optie)
- ✓ tochtportaal entreezijde
- └ kierdichting
- └ serre
- ✓ zonneboiler
- ✓ HR-ketel NOx-arm
- └ gebalanceerde ventilatie met wtW

water

- ✓ waterzuinig toilet, douche, kranen
- └ korte warmwaterleiding
- ✓ regenton (huurwoningen)
- └ toiletspoeling minder dan 4 liter

afval

- ✓ scheiden bouwafval in meer dan 5 fracties
- ✓ kit-arme detaillering
- ✓ ruimte voor afvalcontainer
- ✓ GFT-afvalvoorziening in keuken (40%)

binnenmilieu

- ✓ luchtdichte sparingen naar kruipruimte
- ✓ formaldehydevrije beplating
- ✓ geluidwerende/beperkende voorzieningen

groen

- └ nestelvoorzieningen
- ✓ handhaven bestaand groen
- └ milieuvriendelijke beschoeiing en vegetatie

aandacht voor milieu bij materiaalkeuze

- └ weinig
- ✓ redelijk
- └ aanzienlijk
- └ veel

Materiaaltoepassingen

duurzame houtsoorten, geen (H)CFK's, rogips/natuurgips, geen verzinkt staal, 20% puingranulaat in beton, gemetselde/houten gevel, naaldhouten binnentrap, PE band/EPDM naadafdichting, plafond of wand rogips, geen of papierbehang, prefab producten, bewonersinspraak natte ruimten, houten binnenkozijnen (VS woningen), watergedragen acrylaat of natuurverf binnen, oplosmiddelaarmer verf buiten

Bijzonderheden:

PV-cellen

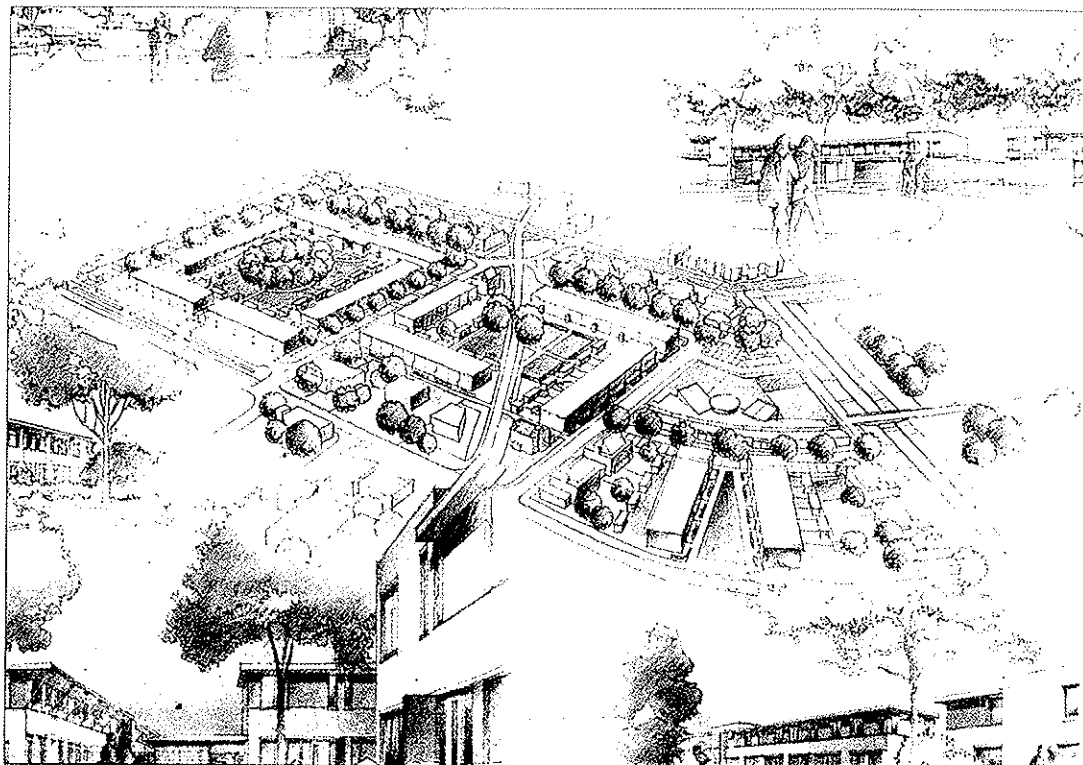
De milieumaatlat is een samenvatting van de belangrijkste maatregelen in het Nationaal Pakket Duurzame Woningbouw. Met een ✓ is aangegeven welke maatregelen in het beschreven project zijn toegepast.

Projectgegevens

- Opdrachtgever: Achtgoed Wonen en Bouwen, Amersfoort
- Architect: Artès Architecten, Groningen
- Dubo-adviseur: Nibe, Bussum
- Aannemer: Thomasson Dura, Hengelo
- Aantal woningen: 55 huurwoningen en 51 + 31 koopwoningen
- Stichtingskosten per woning: van f 162.000 tot f 354.000, huurprijs vanaf f 747 (dubokosten: f 15.000 p.w.)
- Oplevering: eerste fase is opgeleverd, de tweede fase volgt in loop 1997
- Nadere informatie: de heer A.L. Macke, Achtgoed Wonen en Bouwen, Hooglandseweg Noord 151, Postbus 436, 3800 AK Amersfoort, telefoon 033-4791900

AMERSFOORT,

Solarproject Nieuwland

Situatieschets. Het aanwezige groen en de onverharde Sneulseweg zijn behouden en in het plan opgenomen

De VIBA (Vereniging voor Integratie Biologische Architectuur) vierde in 1991 het vijftienjarig bestaan met een prijsvraag om de belangstelling voor gezond en bio-ecologisch bouwen en wonen te vergroten. Voorwaarde was dat het winnende project zou worden gerealiseerd. Het stedenbouwkundige plan van Artès Architecten werd in februari 1994 uitgeroepen tot winnaar. Als locatie voor de realisering werd de nieuwe wijk Nieuwland in Amersfoort gekozen.

Heel belangrijk bij dit project is de toepassing van actieve zonne-energie met behulp van fotovoltaïsche (PV) zonnepanelen. Op de daken van 19 vrije-sectorwoningen worden zonnepanelen van 24 m² geplaatst. De gelijkspanning die de panelen leveren, wordt omgezet in wisselstroom die wordt geleverd aan het net.

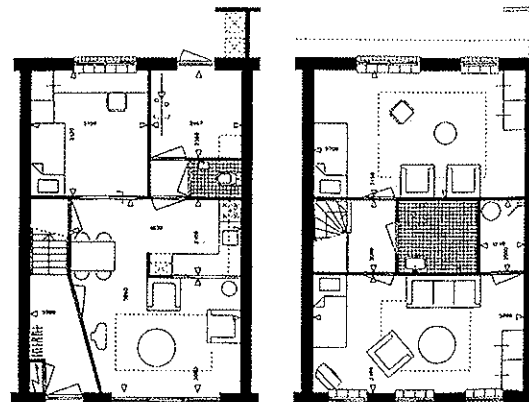
De sociale huurwoningen worden voorzien van een zonnegascombi. De collectoren op de daken hebben een oppervlakte van 2,75 m² die de zonne-energie opvangen en doorgeven aan het tapwater en de cv-installatie. Door de zuidelijke oriëntering van een groot deel van de woningen en de hoge isolatiewaarden wordt er per woning minder dan 750 m³ gas per jaar voor verwarming gebruikt.

Dit plan biedt bovendien een grote differentiatie in woonmilieus. De verschillende plattegronden bieden ruimte aan gezinnen, tweepersoonshuishoudens, een woongroep en zelfs een kinderdagverblijf.

De begane grond (links) en verdieping (rechts) van de duowoningen

Foto: Joost Brouwers, Rotterdam

AMERSFOORT, Nieuwland Stadskwartier

objectgegevens

opdrachtgever: Stichting Centrale Woningzorg, Amersfoort
architecten: Architectenbureau Van Straalen, Zeist en Grossman & Henriksen, Bertlijn
projectarchitect: Han van Zwieten
aannemers: Thomasson Dura bv, Hengelo in samenwerking met Muwi van Gent, Amersfoort
huurprijs type 3Az: gemiddeld f 700 per woning per maand (1995)
datum van oplevering: 1995
bruto-inhoud: 307 m² (type 3Az)

In de uitbreidingswijk Nieuwland te Amersfoort worden in het deelplan Stadskwartier 114 sociale huurwoningen gebouwd. Dit project omvat voor het merendeel eengezinswoningen, gebouwd in vijf types met verschillende varianten. Van het zon-georiënteerde type 3Az (vierkamerwoning) zijn 36 eengezinswoningen gebouwd. Er tegenover staan 20 driekamer-eengezinswoningen (type 2) met een oriëntatie van de woonkamer en de tuin op het noorden of noordwesten. Aan de voorkant van de woningen zijn bij de luifels roosters voor klimplanten aangebracht, achter worden de woningen door ligusterhagen gescheiden. De achterpaden zijn voorzien van halfverharding; puingranulaat zonder riolering ten behoeve van regenwaterafvoer via de tuinen. Voor-, achter- en zijgevels zijn voorzien van dakoverstekken, zijgevels hebben gierzwaluwkastjes.

De eengezinshuizen van het type 3Az hebben een op het zuiden of zuidoosten georiënteerd dakvlak waarin naast zonnecellen ook collectoren voor de zonnegas-combi zijn opgenomen.

De woonkamer is woningbreed en grenst aan de tuin op het zuiden of zuidoosten. De woningen hebben een open keuken. Op de verdieping bevinden zich drie slaapkamers, badruimte en installatieruimte. De bergzolder is met een schuifladder bereikbaar.

Aan de buitenkant vallen de woningen vooral op door het zonnedak en de heldere kleurstelling. De installatietechnische energie-aspecten krijgen veel aandacht. De isolatie van de begane-grondvloer (R = 2,5) zou kunnen worden verbeterd. Jammer is dat de woningen niet van een gesloten keuken zijn voorzien. Aan het binnenmilieu is geen extra aandacht besteed.

Het project bevat twee experimenten. Zes woningen worden als 'gasloze woning' uitgevoerd met elektrische warmtepompen en inductiekoken. Zes andere woningen krijgen duurzame buitengevels in stuc, prefab voorgevels in houtskeletbouw-uitvoering met platen van Perlcon-board (afgestuuct) en cellulose als thermisch isolatiemateriaal.

specifieke installaties

vijftig woningen zijn voorzien van een zonnedak waarin zonnecellen (stroom) en zonnecollectoren (warmwater) zijn opgenomen, waaronder 36 woningen van het type 3Az. De zonnecollectoren zijn gekoppeld aan een nieuw ontwikkeld toestel voor verwarming en warmtapwaterbereiding (zonnegas-combi). Bij onvoldoende aanbod van zonne-energie wordt een in de boiler ingebouwde gasradiator voor naverwarming. Verwarming vindt plaats door een radiatorenverwarming met een verlaagde toevoertemperatuur. Bij 58 andere woningen vindt verwarming plaats door een radiatorenverwarming die is aangesloten op een HR combi-ketel met een lage milieubelasting (NO_x-arm). Zes woningen zijn voorzien van luchtverwarming met gebalanceerde ventilatie, aangesloten op een elektrische warmtepomp (die tevens de warmtapwaterbereiding verzorgt) en elektrische naverwarming.

De projectbeschrijvingen worden verzorgd door Ger de Vries (S&L Consultants, Rotterdam) en Claudia Bouwens.

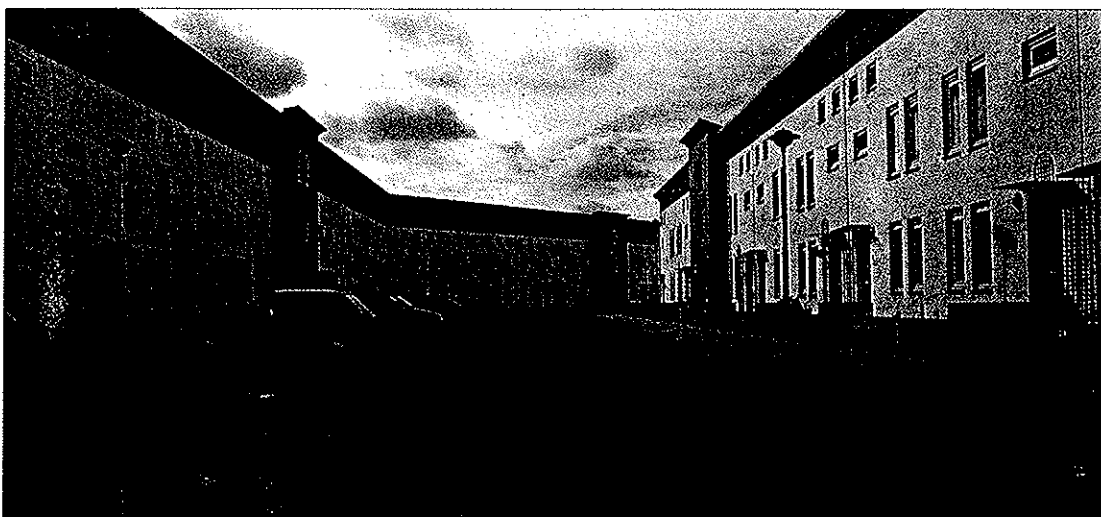
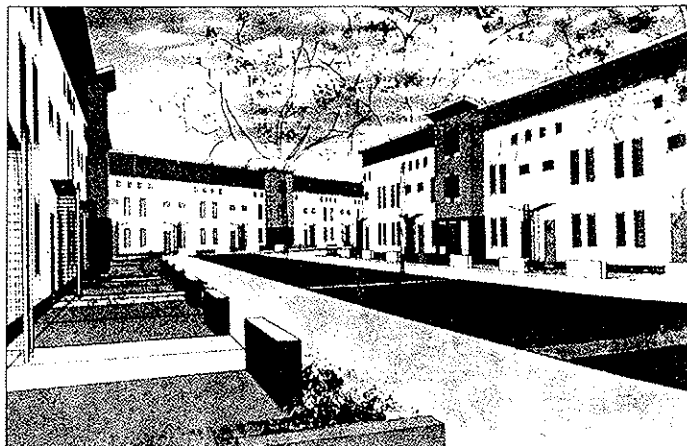

Foto: Architectenbureau Van Straalen, Zeist

Architectenbureau Van Straalen, Zeist

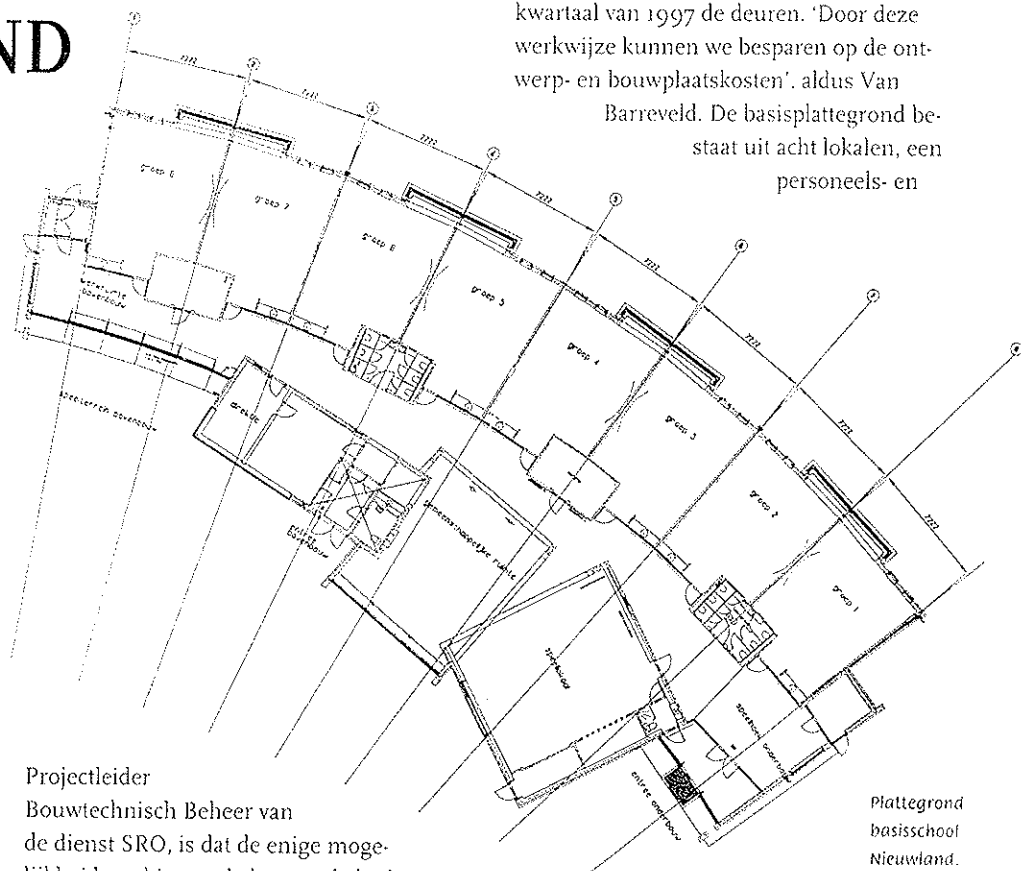
- **FRANK DE GROOT** - In Nieuwland, de nieuwste uitbreidingslokatie van Amersfoort, verrijzen drie bijzondere basisscholen. Deze scholen voldoen aan strenge milieu-eisen en zijn energiezuinig. Op het dak van twee scholen worden zonnepanelen geplaatst. Inmiddels is dit project genomineerd voor een milieupremie en hebben tevens de staatssecretarissen van de ministeries van VROM en Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW) hun enthousiasme laten blijken.

DUURZAME BASISSCHOLEN IN NIEUWLAND

Milieubewust bouwen richt zich momenteel hoofdzakelijk op de woningbouw. Door diverse experimenten en voorbeeldprojecten zijn de ervaringen in deze sector het meest ver gevorderd. De ervaringen in de utiliteitsbouw lopen hierbij achter. Een grote witte vlek is ook de scholenbouw. Onder druk van talrijke bezuinigingen komt de aandacht voor het milieu bij deze sector vaak op de laatste plaats. Een positieve uitzondering zijn drie basisscholen in de bekende milieuwijk Nieuwland in Amersfoort. Deze scholen worden in opdracht van de Dienst Sport Recreatie en Onderwijsvoorzieningen (SRO) van de gemeente Amersfoort gebouwd en voldoen ruimschoots aan de milieu-eisen die aan de woningen en voorzieningen in Nieuwland worden gesteld. Opvallend is vooral de plaatsing van zonnepanelen op het dak van twee van deze scholen en de opbouw van de dakconstructie met vegetatiedak en een dakbedekking op basis van flexibele polyolefinen (PFO-A dakbedekking).

Overbrugging

Tijdens de ontwerpfase van de drie basisscholen is gezocht naar een juiste balans tussen technische en financiële haalbaarheid enerzijds en milieubelasting anderzijds. Volgens A.G. van Barreveld,

Projectleider Bouwtechnisch Beheer van de dienst SRO, is dat de enige mogelijkheid om binnen de bestaande budgetten een duurzame school neer te zetten: 'Er is vaak nog een frictie tussen milieu en techniek. Bij een technische invalshoek wordt er vanuit het product gekeken naar de gebruikte grondstof. Bij een invalshoek vanuit het milieu kijkt men echter vanuit de grondstof naar het product. Het resultaat is een technisch product dat niet voldoet aan de milieu-eisen en een milieupro-

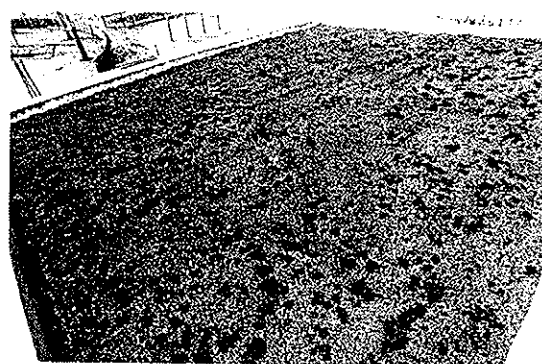
duct dat technisch niet haalbaar is. Ik zoek altijd naar een overbrugging van die kloof: een product met een lage milieubelasting dat ook nog technisch en financieel haalbaar is. Ik vind de aandacht voor het milieu heel belangrijk, maar zodra het milieu verlaagd wordt tot een verzameling verboden en regeltjes zal het moeizaam blijven gaan.'

Ontwerp

De drie basisscholen worden in één bouwstroom gerealiseerd en zijn tevens op dezelfde basisplattegrond gebaseerd. De eerste basisschool (rooms-katholiek) is in augustus 1995 opgeleverd, de tweede (protestants-christelijk) volgt in augustus 1996 en de laatste (openbaar) opent in het eerste kwartaal van 1997 de deuren. 'Door deze werkwijze kunnen we besparen op de ontwerp- en bouwplaatskosten', aldus Van Barreveld. De basisplattegrond bestaat uit acht lokalen, een personeels- en

directieruimte, een gemeenschappelijke ruimte met pantry en een speellokaal. De lokalen liggen naast elkaar in een langwerpig, gebogen lopend gebouwdeel met plat dak. De lokalen zijn op het noorden georiënteerd, de gang ligt aan de zuidzijde. Aan de zuidzijde steken de andere drie

ruimten als grote blokken op speelse wijze in het gebogen bouwdeel. Deze blokken hebben een lessenaarsdak. Op het dak van de tweede en derde school worden PV-panelen (zonne-panelen) geplaatst. Deze zijn geïntegreerd in een shedkap die over de gehele lengte van het gebogen bouwdeel loopt. De totale oppervlakte van de panelen is 100 m² per school en het totale vermogen is 10 kWp (kilowatt-piek). De panelen zijn eigendom van de regionale energiemaatschappij REMU en zijn in het kader van een energieproject geplaatst. De panelen worden gefinancierd uit MAP-gelden (50%) en subsidie van Novem (50%). Het PV-systeem levert de energie aan het openbare net en niet aan de school. De school dient dus alleen als 'drager'. Naast de PV-panelen is de school ook uitgerust met HF-armaturen met daglichtschakeling, luchtbehandeling met warmteterugwinning en HR-ketels met lage-temperatuur radiatoren. De meer-

De dakafwerking van de scholen bestaat uit een mechanisch bevestigde, Sarnafil PFO-A dakbedekking. Hierop is een vegetatiedak met sedums aangebracht. PFO-A is een kunststof gebaseerd op een mengsel van geëxtreerde, flexibele polyolefinen (PFO) dat op een drager van glasvlies of synthetisch weefsel is gestreken.
(Foto's Foto Bell, Amersfoort)

kosten voor deze voorzieningen zijn in het kader van het energieproject door de REMU gefinancierd.

Gevelconstructie

De Rc-waarde van dak en gevel is 3,5 m²K/W, terwijl de vloer 4,2 m²K/W haalt. In de raamopeningen is HR-beglazing geplaatst met een U-waarde van 1,6 W/m²K. De materiaalkeuze voor de kozijnen en ra-

men had nog heel wat voeten in aarde. Van Barreveld: 'Voor onderwijsgebouwen is hardhout de meest rationele keuze. In de Gemeente Amersfoort is inmiddels een nuance in het tropisch-hardhout-beleid aangebracht. Zo heeft de Amersfoortse gemeenteraad op voorspraak van het bureau BOOM, de milieu-supervisor van Nieuwland, het besluit genomen om tropisch hardhout te accepteren, mits dit is voorzien van het FSC (Forest Stewardship Council) keurmerk. We kunnen beter wel hardhout uit verantwoord, geëxploiteerde bossen kopen, want van dat geld kunnen ze het bosbeheer verder verbeteren. Nu wordt het meeste bos nog gekapt voor landbouw en infrastructuur.'

Ondanks dit besluit is, onder druk van de diverse belanghebbenden, bij de tweede school voor robinia gekozen: een houtsoort waarop nog geen KOMO-keur wordt gegeven: 'Wat heb ik aan KOMO-keur als dat alleen geldt voor hout waarvan de liggende delen en kale plekken na drie jaar worden geschilderd en het totale buitenwerk na zes jaar? Wij schilderen de scholen veel minder, gezien de beperkte door het Rijk genormeerde onderhoudsbudgetten. Dus dan geldt die KOMO-keur na drie jaar niet meer.' De eigenschappen van robinia ondersteunen zijn keuze: het hout is keihard en zeer duurzaam. Het heeft verder een laag vochtgehalte en het is goed te bewerken en te verlijmen. Op dit moment komt er veel robinia uit productiebossen in Hongarije.

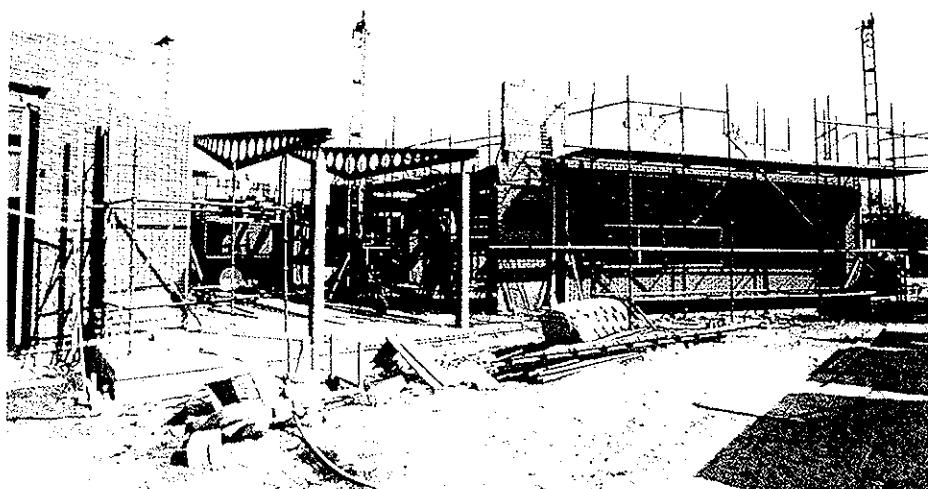
Dakconstructie

Het dak van de lokalen bestaat uit geprefabriceerde betonnen elementen. Op de gang en de overige ruimten liggen houten liggers en dakbeschot. De dakafwerking is bijzon-

Staatssecretarissen

Begin dit jaar hebben diverse partijen hun waardering voor de drie duurzaam gebouwde basisscholen in Nieuwland laten blijken. Zo is de protestants-christelijke school, die hier in aanbouw is, door de milieusupervisor C.A.J. Duijvestein en wethouder T. de Man van financiën, recreatie, informatisering, grondzaken en milieu genomineerd voor een milieupremie van 85.000 gulden. De premienominatie is onder meer verstrekt voor het vegetatiedak, robinia buitenkozijnen, vuren binnenkozijnen en energiebesparende maatregelen. Daarnaast hebben de staatssecretarissen D.K.J. Tommel (Ministerie van VROM) en T. Netelenbos (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en

Wetenschappen) begin dit jaar op informele wijze hun waardering voor dit project uitgesproken. Netelenbos merkte op: 'Ik ben van mening dat het hier een uniek project betreft, mede door het plaatsen van zonnepanelen op de schoolgebouwen. Hierdoor wordt letterlijk aan de basis een voorbeeld gesteld hoe men om zou kunnen gaan met milieu en energievraagstukken.' Tommel is eveneens enthousiast: 'Een prachtig initiatief, waar andere opdrachtgevers veel van kunnen leren. Ik hoop via een op te richten kennisinstituut duurzaam bouwen dergelijke waardevolle initiatieven een ruime bekendheid te geven, zodat het effect ervan wordt gemaximaliseerd.'

ASHOK BHALOTRA: KATTENBROEK

Stedebouw gebaseerd op metaforen

De stedenbouwkundige Ashok Bhalotra van bureau Kuiper Compagnons maakt voor de Amersfoortse nieuwbouwwijk Kattenbroek een plan dat zich geheel richt op de beleving door de gebruiker. Hiertoe zet hij niet, zoals in de zeventiger jaren gebruikelijk, de sociale wetenschappen in maar baseert hij zich op de gewenste beeldvorming en diverse vormen van symboliek. Bhalotra laat zich in zijn plannen niets gelegen liggen aan een 'formele objectiviteit' zoals die door Carel Weeber wordt bepleit, of een (gedrags-) wetenschappelijke objectiviteit. Het ontwerp van Kattenbroek is gebaseerd op de subjectieve verbeelding van een individu. Een verbeelding die hij tot dusver met succes heeft weten over te dragen op de betrokken architecten. "Het is een soort jongensclub geworden, iedere architect wil hier zijn eigen droom realiseren".

Het ontwerp van de Amersfoortse uitbreidingswijk Kattenbroek breekt met de traditionele planopzet van nieuwbouwwijken zonder dat er sprake is van afwijkende 'ingrediënten'. Planprocedure, woningdifferentiatie en financieringscategorieën wijken niet principieel af van doorsnee-nieuwbouwwijken. Het cruciale verschil ligt op het immateriële vlak. De stedenbouwkundig ontwerper van Kattenbroek, Ashok Bhalotra (Kuiper Compagnons), maakte een ontwerp dat uitgaat van gevoelswaarden en sferen die de wijk bij de gebruikers moet oproepen. Zijn stedenbouwkundig plan laat zich lezen als een compositie van atmosferen. Bhalotra streeft er bij Kattenbroek naar om een woonwijk te 'bereiden' zoals een kok een culinaire maaltijd samenstelt: een zodanige opeenvolging van gerechten dat van ieder gerecht de smaak maximaal tot zijn recht komt. Het gaat hem niet zozeer om de aard van de architectonische smaken die in Kattenbroek worden gereserveerd alswel om de *intensiteit* van de smaakbeleving door de woonconsument. Geen enkel middel blijft hierbij onbenut.: zelfs de geuren en kleuren van bomen en struiken worden ingezet om de gewenste belevingswaarde te verkrijgen.

Kattenbroek vormt de laatste uitbreidingswijk aan de noordrand van Amersfoort tussen het centrum en de A1. Komende jaren zullen in de wijk circa 4.600 woningen plus voorzieningen worden gerealiseerd. De uitvoering van de eerste fase is onlangs van start gegaan. Vanuit de gemeente, in het bijzonder wethouder Asselbergs, was er de wens om van Kattenbroek, 'de laatste groeistadwijk', iets bijzonders te maken. Bhalotra werd ingeschakeld voor het ontwerp, maar ook om gedurende de uitvoering de begeleiding en advisering op zich te nemen, en bovendien voortdurend alle betrokkenen te blijven stimuleren en inspireren.

Bhalotra baseerde zijn concept enerzijds op het thema 'reizen' en anderzijds op de symboliek van de stad. Het thema 'reizen' voegt naar zijn mening aan de stilte van de sub-urbane uitbreiding de spanning, verrassing, verwondering en dynamiek toe. "Dit verbeeldt de

verlangens en dromen van de bewoners naar het onbekende en oneindige." De symboliek van de stad geeft aan de nieuwbouwwijk een historische dimensie. Het sinds de oudheid bestaande symbool voor de stad in de vorm van een kruis -de wegen naar de vier windstreken- en een cirkel -de kosmos, de hemel, het cyclische bestaan- vormde het formele uitgangspunt van Bhalotra's planconcept.

Voor de verdere uitwerking van dit dubbelconcept van 'reizen' en symbool van de stad' werden op vier onafhankelijke planniveaus de volgende 'instrumenten' ingezet:

– 5 *hoofdelementen*: De Ring, De Laan der Hoven, De Verborgene Zone, Het Masker, De Kreek.

– 5 *architectuur-/woonthema's*: De Gesloten Stad, Het Fort, De Boerderijkamer, De Brugwoningen, Wonen aan een wintertuin

– 5 *soorten landschap*: Water (de Kreek (lineair) en de Vijver (-vlak-), Bos (het Villabos), Veld (Herfstveld en dekzandrug: 5 objecten zuidrand), Moeras (wonen in moeraszone), Heuvel (geluidswal: wonen in geluidswal en heuvel in de Ring).

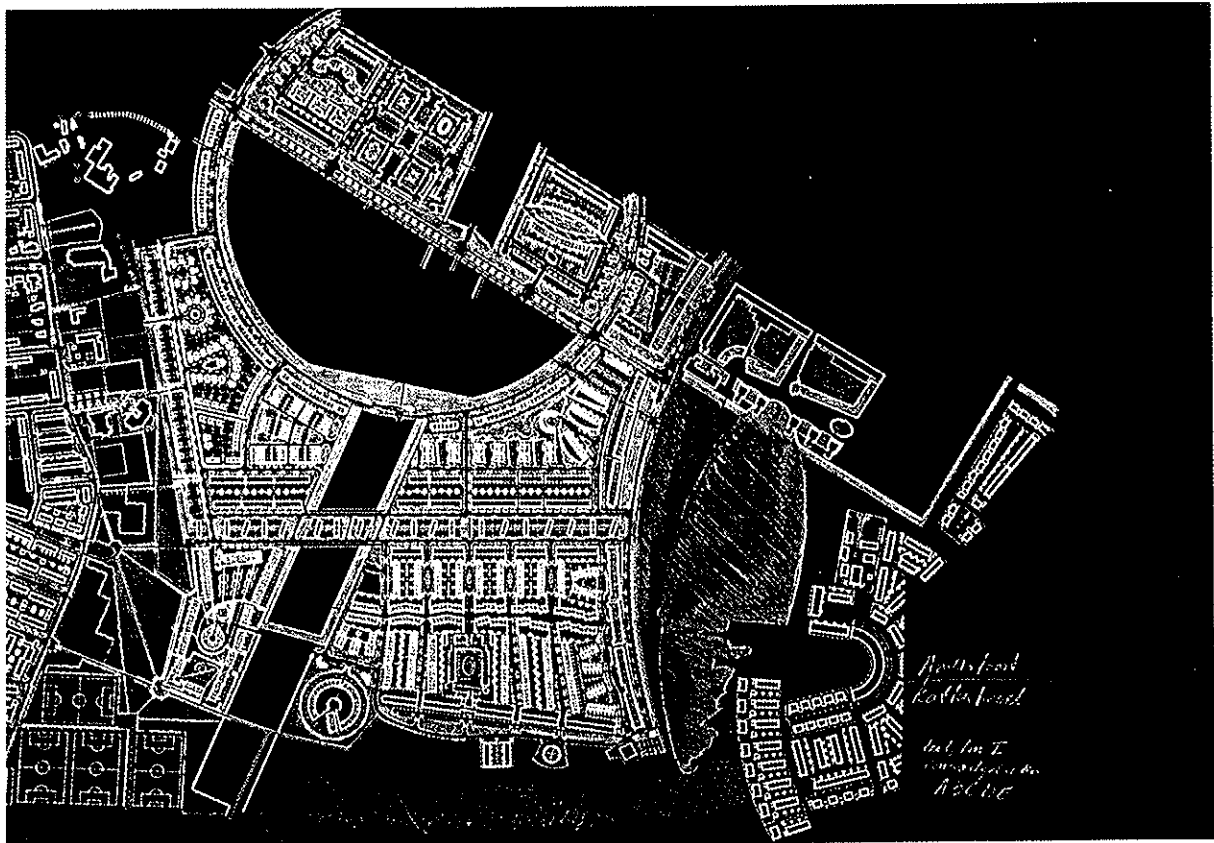
– 5 *stedelijke morfologieën*: Laan, Singel, Plein, (Stille) Steeg, Straat.

Met behulp van deze 'instrumenten' maakte Bhalotra vervolgens een stedenbouwkundige compositie waarin de beeldvorming centraal staat maar die ook op adequate wijze voorziet in de meer prozaïsche programmatische aspecten van een stedenbouwkundig plan: infrastructuur, woning-aantallen, voorzieningen en fasering van de uitvoering.

Vijf elementen

De vijf formele elementen/atmosferen werden door Bhalotra zowel om hun symbolische dimensie als om hun beeldende kwaliteit gekozen. Zo staat de Ring, het centrale element in het ontwerp van Kattenbroek, op symbolisch niveau voor kosmos, het cyclische karakter van ons bestaan, geborgenheid, collectiviteit en het (symbolische) centrum van de wijk. De beeldende kwaliteit van de Ring bestaat uit het 'bundelen' van diverse vorm-elementen, het creëren van een continue beeld binnen het plan en het fungeren als basis voor referentie en oriëntatie ('binnen' versus 'buiten' de Ring). Op programmatisch niveau voorziet de Ring in woningbouw en een buurtontsluitingsweg.

De Laan der Hoven, de oost-west-as van het 'symbool van de stad' geeft op symbolisch niveau uitdrukking aan de spanningsvelden 'reizen-thuis zijn, dynamiek-rust, openbaar-privé, duidelijkheid-heimzinnigheid'. De beeldende kwaliteit van de Laan der Hoven bestaat uit een serie opeenvolgende bouwblokken langs een doorgaande waterloop waarbij de omsloten hoven binnen de blokken onderling met elkaar in verbinding staan. Programmatisch voorziet de Laan der Hoven in een wijkontsluitingsroute, woningbouw en een winkelcentrum.

Uitgewerkte verkaveling van het eerste deelplan.

De *Verborgene Zone*, de noord-zuid-as van de 'symbolische stad', symboliseert avontuur, ontdekken, geheimzinnigheid en refereert aan 'reizen' in de verbeelding. In deze strook wordt het oorspronkelijke kom-vormige landschap zoveel mogelijk in tact gelaten. De beeldende kwaliteit van de *Verborgene Zone* bestaat er uit dat het lager gelegen oorspronkelijke landschap ligt ingesloten tussen twee (keer-)muren en wordt betreden via poorten (stadsmuren en -poorten in een vernieuwde betekenis). In programmatisch opzicht biedt de zone behalve aan woningen, scholen en voorzieningen ook ruimte aan anarchistische, alle regelgeving tartende bouwsels. Ook is er een langzaam-verkeersroute in opgenomen.

Het *Masker* vormt de zuid-oostelijke begrenzing van Kattenbroek en staat voor de gelaagdheid van de stad — er is meer dan wat direct zichtbaar is —. Dit element symboliseert anonimiteit en representatie. In beeldend opzicht vormt het een decor maar ook het gezicht van de wijk. Het toont de formele kant van de wijk. Programmatisch bestaat het uit woningbouw.

De *Kreek*, tenslotte, verbindt de bestaande verspreid liggende boerderijen aan de noordzijde van Kattenbroek en symboliseert het irrationele, romantische levensgevoel. De kunstmatig gecreëerde, kronkelige watergang refereert aan de mythe van het arcadische leven en biedt alle vrijheid aan de onstuimigheid van de natuur en de 'Belgische villa-cultuur'. In beeldend opzicht vormt de *Kreek* een groen lint, geflankeerd door groene erven, dat contrasteert met de begrensde en gestructureerde ruimten en patronen in de omgeving. Programmatisch verbindt het de in het landschap aanwezige boerderijen tot een route en wordt een woningbouwlocatie voor de vrije sector gevormd.

Binnen de compositie van deze vijf formele elementen worden de architectuurthema's Gesloten Stad, Fort, Boerderijenkamer, Brugwoningen en Wintertuin gebruikt om op 'microniveau' aan de archi-

tectuur een extra kwaliteitsimpuls te geven. De bedoeling hiervan is dat binnen het totaalbeeld van Kattenbroek (de vijf formele elementen) ook de onderdelen een eigen, herkenbaar beeld krijgen. Precair onderdeel in de uitwerking wordt het creëren van de noodzakelijke samenhang tussen het formele concept van Kattenbroek en het micro-niveau van de architectuur.

De thematiek van 'reizen' en de 'symboliek van de stad' heeft duidelijk de bedoeling de kwaliteiten die nieuwbouwwijken bij uitstek missen —spanning, avontuur, centrumfuncties— op kunstmatige wijze te compenseren. Op het niveau van de 'symboliek van de stad' is er duidelijk een discrepantie tussen symboliek en programma. De Ring die het centrum moet verbeelden en de Laan der Hoven en de *Verborgene Zone* die de wegen naar de vier windstreken symboliseren hebben programmatisch weinig met een centrumfunctie respectievelijk uitvalswegen van doen. Het stadsdeelcentrum, het programmatische centrum van de wijk, komt aan de oostelijke rand van Kattenbroek te liggen, op de kop van de Laan der Hoven, die de grens vormt met de reeds bestaande nieuwbouwwijk Zielhorst. De *Verborgene Zone*, één van de 'wegen naar de vier windstreken', heeft in het verkeersplan slechts de functie van wandel-fietsroute.

Referentiebeelden

Voor de uitwerking en invulling van het ontwerp van Bhalotra is het Beleidsteam Kattenbroek verantwoordelijk. In dit team hebben zitting de betrokken projectleiders, woningbouwverenigingen, wethouder Asselbergs, de gemeente-secretaris, het ABP en uiteraard Ashok Bhalotra zelf. Dit beleidsteam heeft verregaande bevoegdheden gekregen van B&W van Amersfoort om zelfstandig te onderhandelen met de betrokken (risicodragende) partijen waarmee een soort public-private-partnership wordt aangegaan. Per thema wordt op voordracht van Kuiper Compagnons, in casu Bhalotra, door het beleids-

team een lijst met architecten samengesteld die men bij uitstek geschikt acht voor het binnen de gestelde thematiek uitwerken en ontwerpen van de invullingen. Voorwaarde hierbij is wel dat de betreffende architect volledig achter de uitgangspunten en doelstellingen van het plan Kattenbroek staat. Dit bleek overigens bij alle tot nog toe aangezochte ontwerpers het geval te zijn. De realisator van een project (woningbouwvereniging, risicodragende bouwer of belegger) maakt uit deze voorzet een keuze en geeft deze architect vervolgens een ontwerp-opdracht. Deze architect krijgt eerst een soort instructie bij Kuiper Compagnons waar hem een groot aantal 'referentie-beelden' worden getoond die betrekking hebben op het thema van zijn ontwerp. Op deze manier tracht Bhalotra zijn bedoelingen en inspiratie over te brengen.

Tijdens de ontwerpfase zijn er voor de architecten regelmatig 'ontwerp-ateliers' op het bureau van Kuiper Compagnons waar zij hun tussentijdse ontwerpproducten presenteren aan het betreffende ontwerpteam (gemeentelijke projectleider, Kuiper Compagnons en de betrokken woningbouwvereniging, aannemer en andere architecten). Dit levert hen de nodige 'feedback' en ondersteuning. Binnen deze ateliers geldt als stelregel dat degene die een probleem 'in de groep gooit' dit alleen mag doen als hij ook een oplossing, een alternatief, aandraagt. Hiermee beoogt Bhalotra het enthousiasme op peil te houden.

Eerst nadat het beleidsteam het ontwerp heeft goedgekeurd wordt het aan de welstandscommissie van Amersfoort voorgelegd. Met de welstandscommissie is overeengekomen dat het Beleidsteam Kattenbroek in eerste instantie vooral op haar expertise met betrekking tot de uitwerking en detaillering wordt aangesproken. Alle ontwerpen worden overigens in opdracht van de gemeente Amersfoort nog door een onafhankelijke deskundige op de verhouding kosten-(woning-) kwaliteit bekeken.

Verborgen markt

Het Beleidsteam Kattenbroek is in de planopzet de partij die de deskundigheid inbrengt en daarmee de verantwoordelijkheid draagt voor de stedenbouwkundige en architectonische kwaliteit van de wijk.

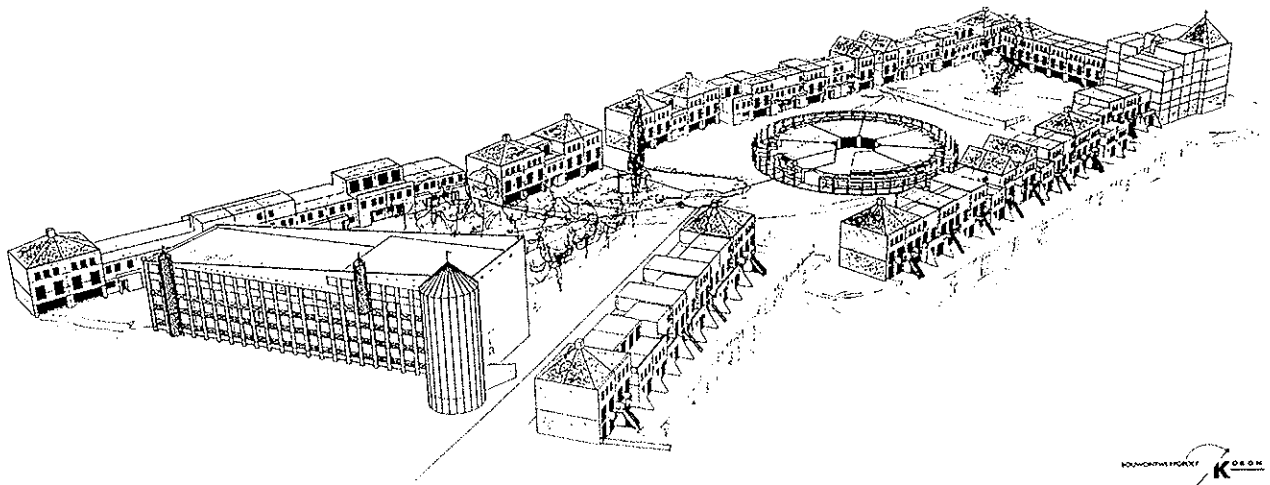
Voor de realisatie benadert het team partners die bereid zijn om als risico-dragers op te treden voor de uitvoering. Als 'partner' participeren de woningbouwverenigingen, aannemers of belegger(s) direct in het ontwerpproces. De uitgangspunten van het beleidsteam gelden echter als een stringente randvoorwaarde. Dit betekent, althans, dat is de opzet, dat er geen sprake is van 'het aftasten van de markt' met alle repercussies op het ontwerp vandie. Projectontwikkeling in die zin is er in Kattenbroek tot nu toe -met uitzondering van het winkelcentrum- nog niet aan te pas gekomen. Overigens is er bewust voor gekozen om alle wooncategorieën (sociale huursector, premie-koop, vrije sector huur en koop) door elkaar te situeren en geen voorkeur-behandeling te geven aan de duurdere woningtypen.

Bij twee woon-thema's die geen woningen opleveren in de bekende categorieën die 80% van de marktvraag uitmaken - de thema's 'Gesloten Stad' en 'Wonen aan een Wintertuin' - heeft het beleidsteam de bewijslast ten aanzien van de realiseerbaarheid bij zichzelf gelegd. Voor deze projecten heeft het beleidsteam zelf de ontwerp-opdrachten verstrekt om aan de hand van deze kant en klare ontwerpen vervolgens risico-dragende realisatoren te zoeken. De ontwerpen van zeven verschillende architecten voor deze acht wintertuinprojecten zijn inmiddels gereed. Voor het ontwerp van de Gesloten Stad is onlangs Piet Blom benaderd. Met deze beide binnen de Ring gesitueerde projecten wil Bhalotra wat hij omschrijft als de 'verborgene 20%' van de woningmarkt aanboren.

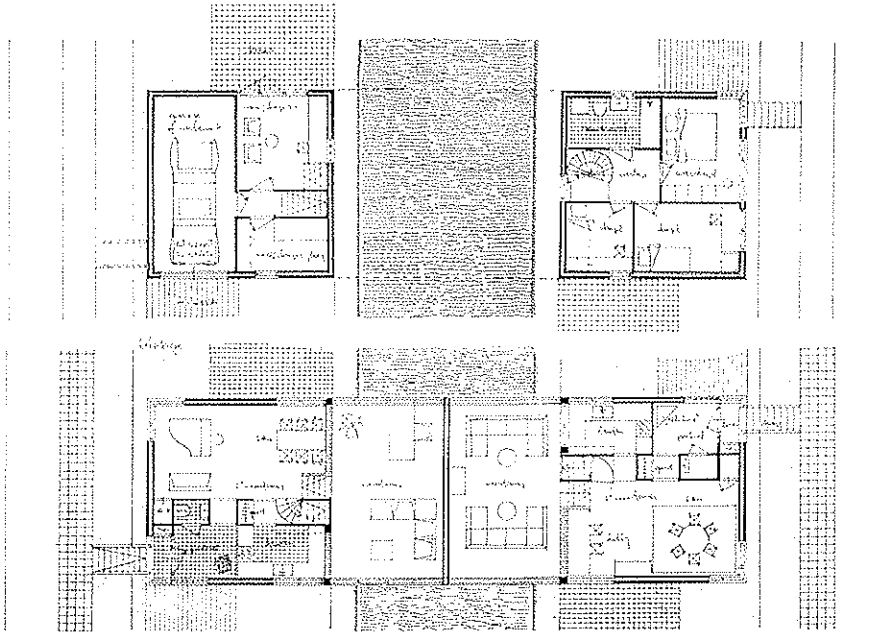
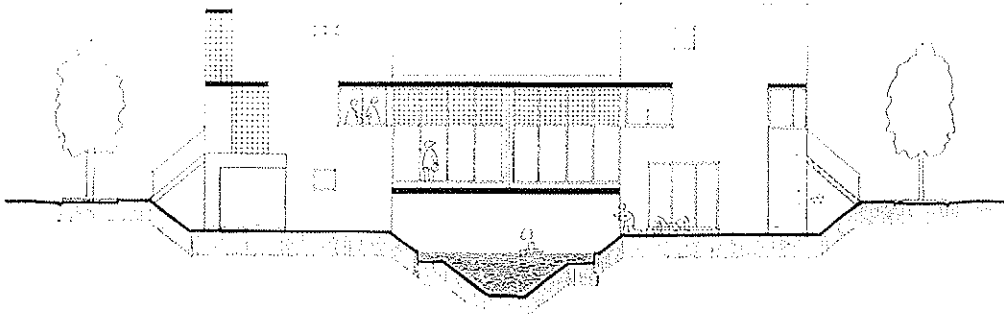
Carnaval

Bij de uitwerking van Kattenbroek zijn vele bekende architectennamen betrokken: Lucien Lafour, Leo Heijdenrijk, Rudi Uytengaak, Holvast en Van Woerden, Piet Blom, Maarten Min, Jan de Graaf (Olsmyer/De Graaf/Algera), Peter van Woerkom (Inbo), Frans van der Seyp (Kokon), Hans van Beek (PRO), Rien de Rooter (bureau Klunder), Max van Huut (Alberts en Van Huut), Hein van Meer, Wytze Patijn, Kas Oosterhuis, Roelf Steenhuis, Hans Tupker. Deze opsomming is nog maar onvolledig en betreft slechts de eerste helft van de wijk.

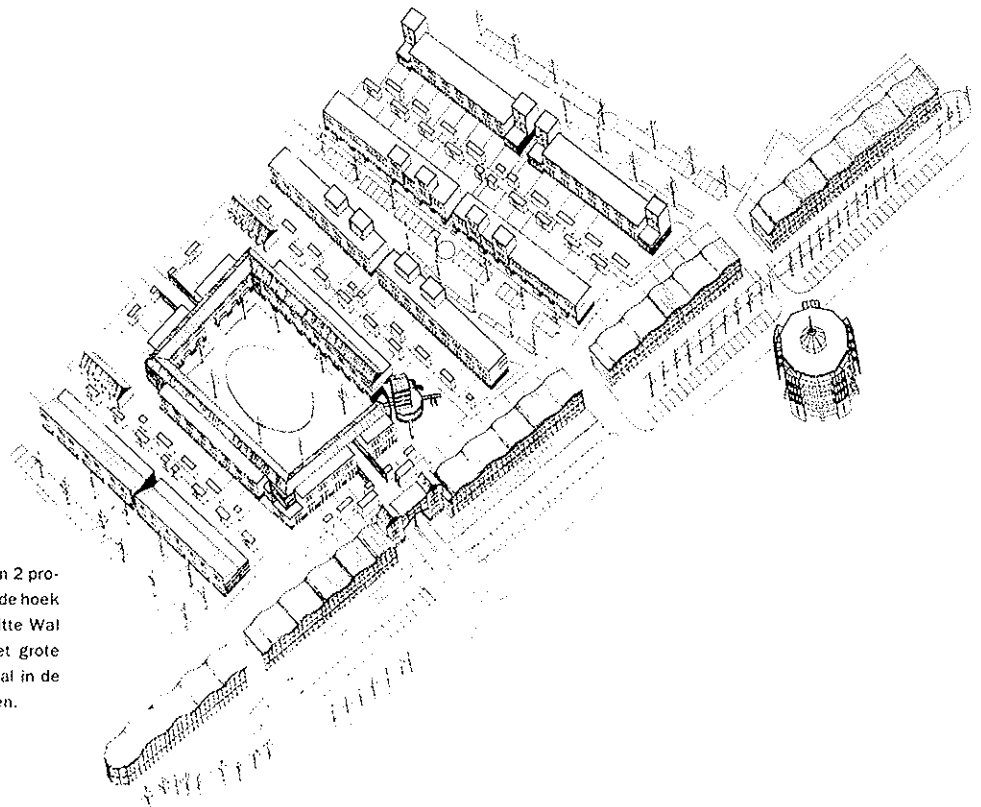
Het feit dat veel van deze architecten er een uitgesproken archi-

Perspectief van 'Het Fort' naar ontwerp van Frans van der Seyp (Kokon).

De 'brugwoningen' van Leo Heijdenrijk, een geheel nieuw verkavelingstype in de vrije sector met woonkamers boven het water.

Invullingen naar ontwerp van Maarten Min (Min 2 produkties). In het midden de boerderijhof met op de hoek de 'Wachterswoning'. Op de voorgrond de Witte Wal met poortgebouw en de Donjon. Slechts met grote moeite kon het gegolfde dak van de Witte Wal in de bezuinigingsronden overeind worden gehouden.

Eerste fase van Bhalotra's plan voor Kattenbroek

Learning from Amersfoort?

Kattenbroek gedeeltelijk gerealiseerd. Luchtfoto Aerocamera, Michel Hofmeester

Voor de wijk Kattenbroek in Amersfoort ontwierp Ashok Bhalotra van bureau Kuiper Compagnons een stedenbouwkundig plan, gebaseerd op poëtische metaforen. Zijn prachtige ontwerptekeningen en zijn bevolgen engagement zorgden ervoor dat de verwachtingen hooggespannen raakten. Nu het eerste gedeelte is gerealiseerd blijkt op ontnuchterende wijze dat het aantal thema's de helderheid beslist niet ten goede is gekomen en dat voorbij gegaan is aan essentiële aspecten zoals de inrichting van de openbare ruimte.

De naoorlogse uitbreidingswijken in Nederland lijdten bijna zonder uitzondering aan stedenbouwkundige en architectonische bloedarmoede. Het ontbreken van programmatische rijkdom en de afwezigheid van een duidelijke stedenbouwkundige ontwerpdiscipline in het onderwijs en de beroepspraktijk zijn daar waarschijnlijk debet aan. Door de eenzijdige nadruk op cengezins-laagbouwoningen en schaalvergroting in het voorzieningenpakket werd het programma steeds schraler. Ideologisch raakten we het spoor bijster. Het functionalisme bleek in zijn uiterste consequentie naar de duivel te voeren en

ontaardde in technocratie. De reactie hierop verzandde in haar eigen woonerven.

Eind jaren tachtig tekenden zich verschillende pogingen af om nieuwe oplossingen te zoeken. Drie uitbreidingswijken van elk zo'n 5000 woningen, die momenteel in aanbouw zijn illustreren drie verschillende pogingen. Amsterdam grijpt in tuinstad Sloten, met een autonome, concentrische compositie, laagbouw in hoge dichtheden en karakteristieke profielen terug op de geometrische, ambachtelijke stadsuitbreidingen van voor de oorlog. Rotterdam ontwikkelt een landschappelijk contextualisme met een 'verstedelijkt landschap' in Prinsenland. Amersfoort heeft zich met Kattenbroek een hoger doel gesteld. Ook daar wordt gebruik gemaakt van bestaande stedenbouwkundige archetypen en landschappelijke gegevens, maar daarnaast wordt een poging gedaan om opnieuw vorm en betekenis te geven aan de wijk en de woningen, de stedenbouw en de architectuur.

Poëtische metaforen

De initiatiefnemer voor het project is de Amersfoortse wethouder Fons Asselbergs. Hij heeft politiek zijn naam verbonden aan het welslagen van het plan. Met Kattenbroek wil hij een experiment realiseren op het gebied van stedenbouwkundige en architectonische vormgeving en typologie. Een plan dat anders is dan alle andere. Ashok Bhalotra, van bureau Kuiper Compagnons werd door Asselbergs aangetrokken om het stedenbouwkundig ontwerp te maken, inclusief maaiveld- en groenontwerp en om gedurende het hele proces als supervisor op te treden.

In Kattenbroek, dat als kinderrijke laagbouwwijk een 'kinderrijk' moet worden, staat de beeldvorming, gebaseerd op poëtische metaforen, centraal. Bhalotra stelt nu eens niet de stedenbouwkundige pragmatiek en 'grammatica' (syntaxis) voorop, maar de symboliek en betekenis (semantiek) van woorden en -in dit geval- vormgeving van gebouwen. Het planconcept is gebaseerd op een dubbelthema: 'het reizen' en 'het thuiszijn'. Enerzijds moet de wijk door afwisseling en spanning aan de algemeen menselijke behoefte aan avontuur voldoen, anderzijds moet de wijk ook de gelegenheid bieden je thuis te voelen.

In januari 1989 werd het 'Ontwikkelingsplan' voortvarend gelanceerd. Voor de stedenbouwkundige beeldvorming introduceerde Bhalotra maar liefst vier instrumenten die hij elk weer in vijf aspecten onderverdeelde: vijf structuurbepalende hoofdelementen (Ring, Laan der hoven, Verborgene zone, Masker, Kreek); vijf architectuur-/woonthema's (de Gesloten Stad, het Fort, de Boerderijkamer, de Brugwoningen, wonen aan een Wintertuin); vijf landschappen (Water-kreek en vijver-, Bos, Veld, Moeras, Heuvel); vijf stedelijke morfologieën (Laan, Singel, Plein, Steeg, Straat). Daaraan zijn op deelplanniveau nog een scala aan thema's toegevoegd en in de groenstructuur is het de bedoeling om het ervaren van de vier seizoenen te versterken.

Bhalotra ordende deze uitgangspunten in prachtige tekeningen met de uitstraling van suprematistische schilderijen en presenteerde dit plan met verve. Door zijn inspirerende optreden wist hij zowel de direct betrokkenen als het brede publiek enthousiast te maken. Door de hechte 'tandem' die hij vormt met de politieke opdrachtgever Asselbergs, die het beleidsteam aanvoert, lijkt de broodnodige betrokkenheid gewaarborgd en lijken de randvoorwaarden aanwezig om de ambities waar te maken. De risicodragende opdrachtgevers wor-

den in een vroeg stadium bij het proces betrokken en medeplichtig gemaakt. Aan kostenbewaking wordt door de gemeente veel aandacht besteed.

Egbert Koster besprak het ontwerp en de aanpak eerder vrij uitvoerig in dit blad (*de Architect* thema 39) en besloot met de regels: "Op papier lijkt dit prototype van een op symboliek geënte beeldende stedenbouw alleszins levensvatbaar. De werkelijke toetssteen ligt echter in de realiseringfase." Inmiddels is ongeveer de helft van het plan gebouwd en is het tijd voor een eerste voorlopige toets.

Hoofdelementen

Van de structuurbepalende hoofdelementen is het Masker het eerst (grotendeels) gerealiseerd. Het Masker is bedoeld als decor, maar ook als een 'gezicht' van de wijk. Het gebouwde laat zich niet direct lezen als één gebaar. In de stedenbouwkundige profilering en in de architectonische uitwerking valt het idee van het Masker in fragmenten uit elkaar. De schijngevel die Bhalotra wilde bleek financieel niet haalbaar, alleen Hendriks wist een fraaie dubbele gevel te suggereren en benadert daarmee het meest de oorspronkelijke bedoeling. De drie verschillende architecten, die geen enkele architectonische verwantschap hebben, interpreteerden het thema met totaal verschillende stijlmiddelen. Het stedenbouwkundig profiel verspringt zonder reden in hoogte en rooilijnen. Alleen het plan-deel van Lafour en Wijk wordt stedenbouwkundig door een waterloop ondersteund, de rest niet. Heydenrijk kreeg bovendien de kans om eigen straatmeubilair te ontwerpen, waardoor ook de continuïteit in de inrichting van de trottoirzone nog eens wordt verstoort. Hopelijk zal de grote vijver die voor het Masker komt te liggen het geheel nog enigszins binden.

De Ring, symbool voor het 'thuiszijn', verwijst volgens Bhalotra met haar maat en vorm naar het oude centrum van Amersfoort. Die verwijzing is nogal oneigenlijk als je je realiseert dat dit programmatisch totaal niet ondersteund wordt: de centrumfuncties van de wijk liggen elders. Als stedenbouwkundig gebaar is de Ring zelf beter geslaagd dan het Masker. Doordat de hele Ring door één architect is uitgewerkt in één woningtype en het profiel met een gracht continu is gehouden werkt het gebaar hier overtuigend. Of dat zo blijft als de 'Gesloten Stad' binnen de Ring is volgebouwd moet worden afgewacht.

Woonthema's

Van de woonthema's zijn 'Het Fort' en de 'Brugwoningen' inmiddels te zien. Het Fort steekt met een aantal andere 'objecten' (het Bastion, de Vaandragers, de Kubus) aan de zuidrand het prachtige landschap in. Architect Van de Seyp (Kokon) heeft met een Rossi-pastiche in Bossche School-stijl vooral uitdrukking gegeven aan de donkere kant van de Middeleeuwen. De architectuur ervan is grof in zijn detaillering. Middenin het fort, waar je eerder een gemeenschappelijke voorziening zou verwachten, liggen heel benauwd enkele bejaardenwoningen.

De 'Brugwoningen' daarentegen ogen fris en licht. De kracht van het idee is echter verloren gegaan doordat er te veel woningen te dicht op elkaar zijn neergezet. Het water is niet meer waarneembaar, de woning zelf heeft geen privacy. De heldere vanzelfsprekendheid die de buitenkant uitstraalt ontbreekt binnen. Ondanks de vele kubieke meters en een split-level missen de woningen ruimtelijkheid.

Twee architectenbureaus die doorgaans meer opvallen in degelijkheid dan in architectonische hoogstandjes, Klunder

De strook van Klunder.

Fort en Brugwoning.

den van de omgeving en ondergrond, de 'genius loci'. Vrij opmerkelijk in dit verband is het volstrekte negeren van een oriëntatiepunt van de eerste orde: het imposante volume van de kerk van Hoogland. Stedebouwkundig is daar niets mee gedaan.

Een geslaagde stedebouwkundige vondst vormen de 'objecten' die aan de zuidrand op de dekzandrug het landschap insteken. Ze profiteren van het uitzicht op Park Schothorst en laten ook een deel van de achterliggende bebouwing meegenieten. De Witte Wal die ze begeleidt en verbindt heeft aan het oostelijk einde een wonderschoon profiel. De witte woningen van Maarten Min liggen aan een woonpad vanwaar het talud van de dekzandrug oprijst. Op het Talud staat een mooie bomenrij met daaronder de parkeerplaatsen. Het is onbegrijpelijk dat dit prachtige profiel niet is gecontinueerd. Even verderop staan de auto's weer gewoon voor de deur en stopt ook de bomenrij. Vanaf de vredige Witte Wal krijg je trouwens een steeds groter hekel aan het 'Castellum' van Heydenrijk. Deze 'Kubus' is, ondanks zijn eenvoudige volume, door zijn lawaaiige kleurstelling veel te opdringerig.

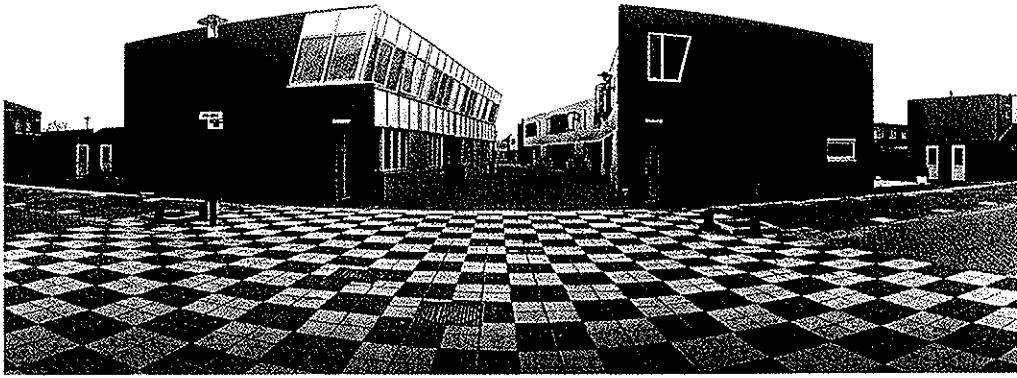
Vijf stedelijke morfologieën

De stedebouwkundige typologieën zijn, bewust of onbewust, slordig gebruikt: de boerderijhof is geen hof maar een par-

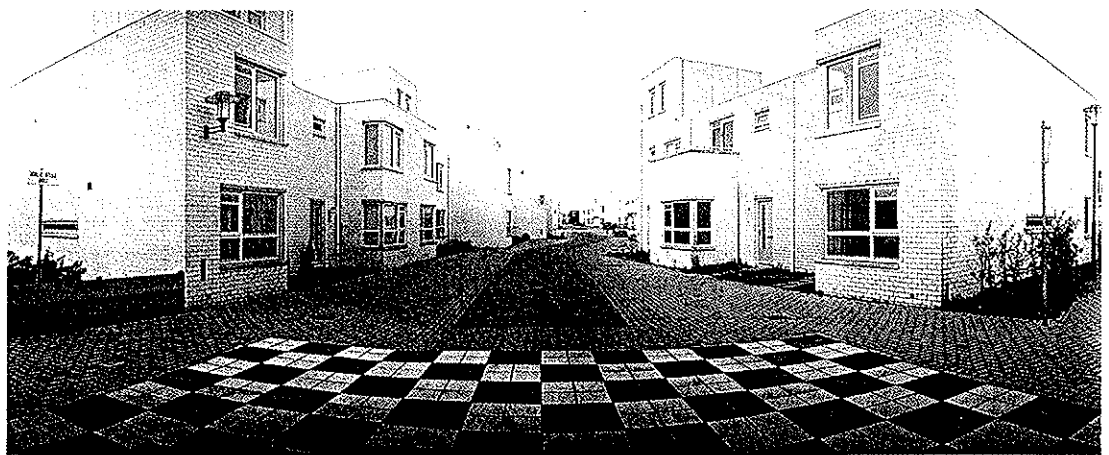
keerplein, de steeg is deels geen steeg, de bruggensingel kent bruggen noch singel. De Bruggensingel leek een aardig profiel te hebben voordat de brugwoningen er werden gebouwd. Waar de weg het water kruist zijn dammen in plaats van bruggen en de brugwoningen ontnemen ieder zicht op het slootje dat een singel had moeten zijn. De brugwoningen voegen op deze manier niets toe, maar ontnemen de wijk door deze vorm van privatisering zijn ruimtelijkheid. De 'Stille Steeg' is aan de oostzijde wel mooi van bebouwing (Holvast en Van Woerden), maar door plaatselijke verbreding beslist geen steeg. Verderop naar het westen is Jan de Graaf er wel in geslaagd het karakter van een steeg op te roepen, misschien ook wel doordat je het van zijn architectuur bij voorbaat al benauid krijgt. Gelukkig krijg je zijwaarts af en toe verrassende 'vensters' op het landschap en de rustige sferen van Maarten Mins zeer diverse plandelen.

De stedelijke morfologieën lijken vooralsnog de zwakste plek in het concept. Nergens in Kattenbroek is er nog een overtuigende openbare ruimte (laan, plein, straat) te vinden. Het gebouwde presenteert zich vooral als een optelling van architectonische extravagaties.

In de woonomgeving is echter beslist een aantal successen geboekt. Bhalotra tekende het maaiveldontwerp en heeft bijvoorbeeld de interne samenhang versterkt door alle 'kunst-

De Stille Steeg, Jan de Graaf.

De Stille Steeg, Holvast & Van Woerden.

plannen die daarmee zijn opgebouwd zijn sterk genoeg gebleken om (zelfs zonder supervisor) diverse architectonische uitwerkingen op te nemen, ook op langere termijn.

In Kattenbroek is een dergelijke samenhang en vanzelfsprekende logica (nog) niet aanwezig. Ondanks de relatief lage bebouwingsdichtheid kun je er nergens echt adem halen: het is overal even vol en dicht. Door de hagelslag-verkavelingen is er in plaats van ruimtelijkheid nogal wat onbruikbare restruimte ontstaan. Wat zich momenteel in Kattenbroek openbaart is vooral 'architecten-stedebouw': verschillende architecten hebben zich te sterk laten stimuleren tot dramatische expressie, waardoor een 'overkill' aan grappen en anedotes, een overdaad aan tekens zonder samenhang dreigt. De metaforen zijn vaak te letterlijk in plaats van overdrachtelijk vormgegeven. In plaats van een 'architecture parlante' verschijnt dan een amusementspark waar allerlei sprookjes dwars door elkaar worden verteld en te vaak worden herhaald. Dat zal in de fase van bewoning nog worden versterkt want eigenaar-bewoners onderscheiden zich ook graag met tuinhokjes en voordeuren van hun naaste burens.

De paradox van de Kattenbroek-aanpak tekent zich af: het esthetiserende stedenbouwkundig planconcept veronderstelt een totale controle ('total design'), terwijl tegelijkertijd een beroep wordt gedaan op architecten en bewoners om 'uit hun dak' te gaan. Bhalotra lijkt op de tovenaarsleerling die krach-

ten heeft opgeroepen die hij niet meer kan bedwingen.

Het zou jammer zijn als Kattenbroek alleen maar 'anders dan anders' zou worden en niet 'beter dan anders'. Daarvoor moet er nog wel driftig bijgestuurd worden. De uitvoering en detaillering van het stedenbouwkundig plan vereist meer zorgvuldigheid, desnoods ten koste van de architectuur. Vooral de openbare ruimte zou een spannend verhaal moeten vertellen. Continuïteit en samenhang in de structuurbepalende stedenbouwkundige hoofdelementen moeten hoofdzaken van bijzaken scheiden. De aansluitingen van de deelplannen op elkaar en de hoekoplossingen verdienen meer aandacht. Het programma en de vormgeving kunnen elkaar meer ondersteunen en een beperking in het aantal thema's zal de duidelijkheid ten goede komen. Ook de architectenkeus vereist meer regie: per gebaar een architect of een groep verwante architecten.

Het enthousiasme van de pers en het publiek over de veelvormigheid van Kattenbroek tot nu toe onderstreept de gerechtvaardigde wens naar meer poëzie en muziek in onze zakelijke, calvinistische stedebouw. Daarbij moet alleen wel bedacht worden dat stedebouw, net als muziek, niet zonder goedgeplaatste rusten kan en, net als poëzie, niet zonder grammatica.

WIJNAND LOOISE/KES VAN RUYVEN/EDWIN SANTHAGENS
Foto's MICHEL BOESVELD, genomen met een Widelix panoramacamera

Een huis met geen tuin.

Een perspectiefloos gebouw

Villa Wilbrink van Ben van Berkel

Veelal wordt in Nederland het werk van Ben van Berkel afgedaan als te gestyleerd. Dit is een simplificatie. Het is natuurlijk een meevaller als de gebouwen mooi uitgewerkt en afgewerkt zijn. Daar gaat het echter niet om. We kunnen veel leren van Van Berkels gebouwen en de artikelen die hij samen met Caroline Bos schrijft. Hierin worden vragen opgeroepen die voor de architectuur belangrijk zijn. Hun werk neemt nadrukkelijk stelling in het internationaal architectuurdebat.

negatieve bepaling, geen tuin, is een belangrijk programma-tisch gegeven geweest in het ontwerp van de villa. Van Berkel heeft als het ware een lijst gemaakt van mogelijkheden waartoe 'geen tuin' zou kunnen leiden. Bijvoorbeeld tot een patiowoning; deze meest stedelijke woningvorm waar –door de buitenwereld als een abstract niet ruimtelijke gegeven te beschouwen, die door CNN en telefoon en fax de woning binnenkomt– de tuin niet meer is dan een van de vele ideeën die als idee vorm kunnen krijgen; een patiowoning waar men het ongerepte landschap erom heen vergeet als men binnen is omdat we ons dan in de Streets of San Francisco bevinden of in de slopenwijken van de NOVA-uitzending over 'de Verborgene Opgave'. Of een woning als een landschap, een landschappelijk element, bijvoorbeeld een dijk, als land-art, waar de 'site' de 'non-site' is en als zodanig droevig stemt; een woning als een stuk grond, als een aardkorst, een beetje zoals Raoul Bunschoten in *The Skin of Earth* dat formuleert. Ook een ongerept landschap met daarin een bunker –als een schaalloos en onge-naakbaar object, als een bunker in de vroegere Hollandse Waterlinie– behoort tot de mogelijkheden. En, zoals uit de eerste schetsmaquette blijkt, zelfs het model van het gebouw op pilotis waar de wilde natuur ongeremd door kan gaan, evenals een 'begraven architectuur' uit het eind van de achttiende eeuw. Wat al deze voorbeelden bindt is dat de natuur eenvoudig is en de gewaarwording ervan subliem kan worden gemaakt.

Ben van Berkel heeft een opmerkelijke prestatie geleverd door al deze mogelijkheden op dat ene 'Crossing Point' samen te laten komen. Het ontwerp neemt al deze opties moeiteloos

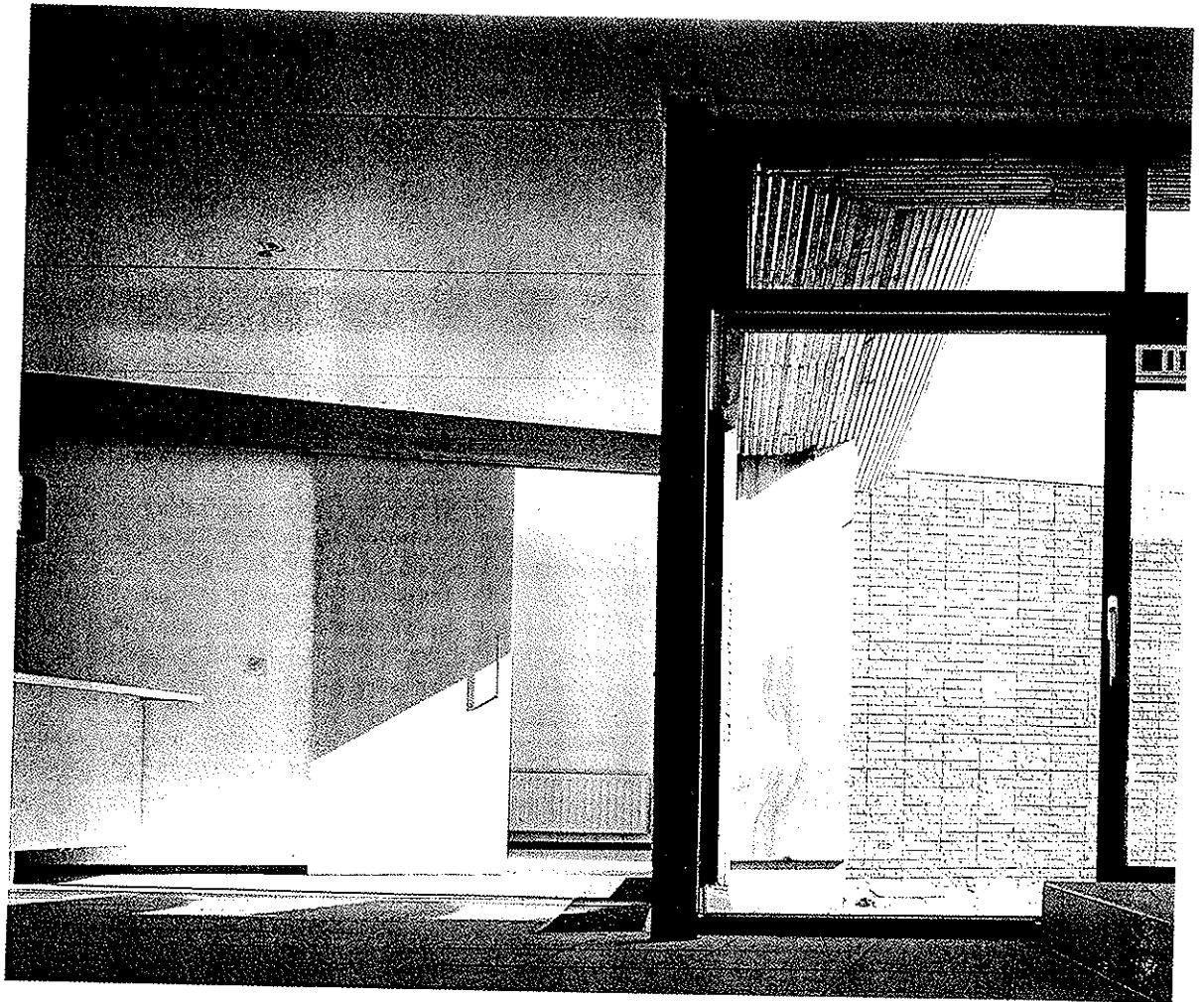
op, zonder dominante structuur. De thema's bevinden zich in een constante mate van inversie. Vanaf de straat zien we een talud bestrooid met spoorweggrind, met een forse doorbraak voor de garage. Onder de dijk is het zanderig en kleiig, met een aantal tegels waarover de auto naar de garage kan. De ingangen zijn even sober en schaalloos als het talud. Halverwege het dijklichaam bevindt zich een half open patio, waarachter de woning zich uitstrekt. De hof is zo geplaatst dat de achterliggende woning optimaal zonlicht krijgt. Op de hof staan twee potten met planten en een barbecue. De woning is eenvoudig gehouden. Behalve niveauverschillen in de woning, die van groot conceptueel belang zijn doordat ze ook de vloer van de woning tot natuur maken en een prachtig ruimtelijk effect hebben, die de woning in twee contrapunten verdeelt, is vooral de kolom in de hoek met het ter plekke tot de grond doorgezette glas opvallend. Ook de slaapkamergevel is bijzonder vanwege het contrast tussen de soepele geometrie van de gevel en de starre uitleg van de kamers: ook deze lijkt van buiten gecon-cipieerd, ware het niet dat de glasroede in het midden van de ramen een grote mate van huiselijkheid uitdrukt, die doet denken aan beschuit op bed. Achter de woning bevindt zich een bomenterras.

Natuur

Schijnbaar moeiteloos is de woning aaneen gegeven tot een eenheid, wat een nieuwe wending in het werk van Van Berkel is. In projecten uit het verleden is nog wel eens sprake van een veelvoud aan elementen die in elkaar zijn gedraaid. Die projecten hebben vaak iets vitalistisch. Dat is nu niet meer het geval: dit project heeft een aanmerkelijk hoger abstractieniveau. Wat

Natuur en architectuur gaan naadloos in elkaar over.

Keuken grenzend aan de patio.

blijft zijn echter de verwijzingen naar natuur. Het 'punt' van de architectuur van Ben van Berkel lijkt de natuurlijkheid van de architectuur te zijn. Ook de Villa Wilbrink laat zich het best omschrijven door wat Kant 'rohe Natur' noemde. Deze ruwe natuur bepaalt vervolgens de detaillering. Zo is het volstrekt logisch dat de stenen zonder, of met minimale voeg op elkaar worden geplaatst. Zo zijn ook de houten kozijnen te begrijpen, het spoorweggrind en de klei op de oprijlaan.

Maar op het moment dat we architectuur vooral als een idee zien, als de 'point' een idee kan zijn – een inhoud, een institutie – en als het perspectief niet meer belangrijk is voor de architectuur, dan zijn het juist de natuur en de natuurlijkheid die niet meer in de architectuur uitgedrukt hoeven te worden. We kunnen ons nog een idee vormen over het idee van de natuur,

zoals dat door Rem Koolhaas is gedaan in de Bibliothèque de France⁶, maar architectuur zou ook over andere ideeën kunnen gaan. Of ze zou actief kunnen zijn. In plaats van naar natuur te verwijzen zou ze natuur kunnen zijn. Maar dan wil ik met mijn Landrover het talud op kunnen rijden en daar parkeren, zonder gehinderd te worden door de hinderlijke opstaande randen aan de voet die werken als een laag hek of een sokkel voor het idee van de natuurlijkheid van architectuur. Afstand doen van dit naturalisme lijkt dan ook een mogelijke volgende stap te zijn in het oeuvre van Van Berkel. Het feit dat het bureau voor een aantal nieuwe projecten veel gebruik maakt van computers, machines waar het natuurlijk vlak beeldvlak is geworden en waar de tekeningen minder gebonden zijn door de zwaartekracht, duidt in deze richting. MATTHIJS BOUW

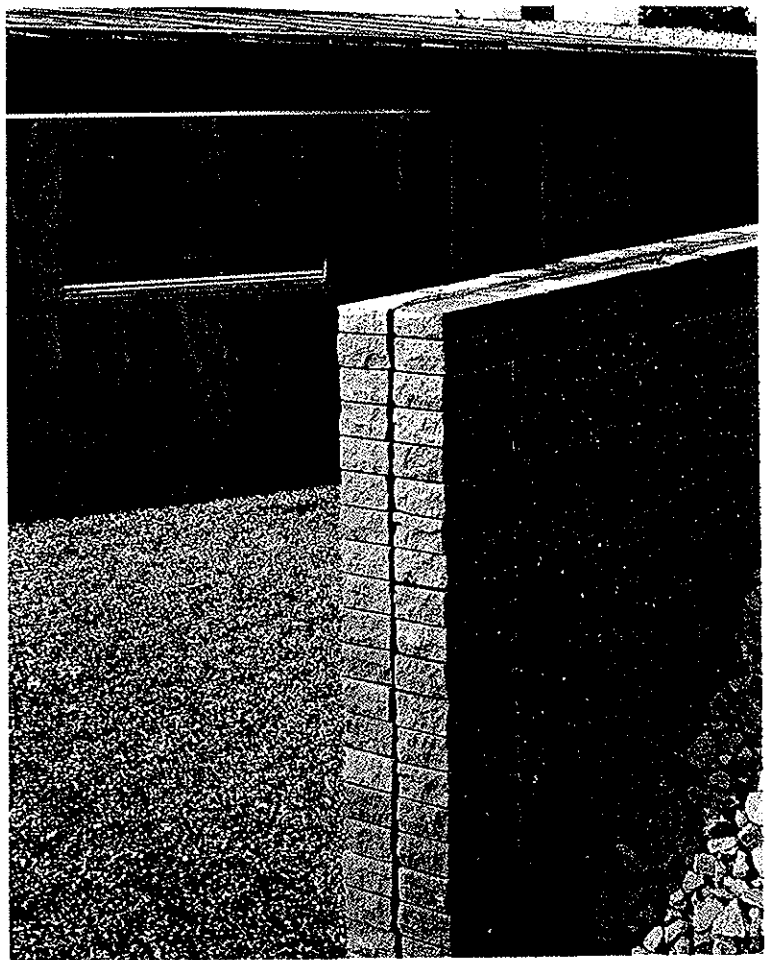
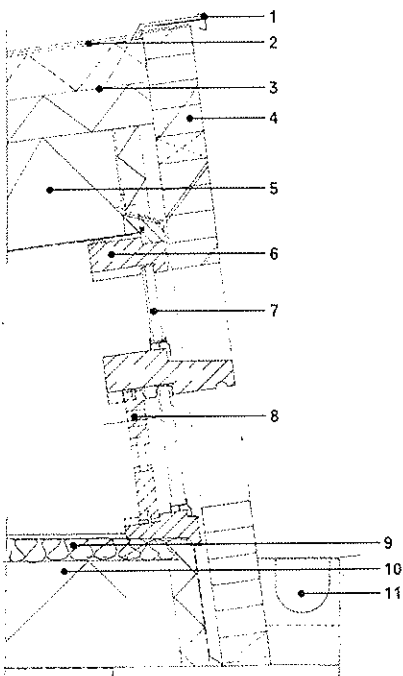
Foto's H L NE BINET

NOTEN – 1) Ben van Berkel in *Hoe modern is de Nederlandse Architectuur*, red. Bernard Leupen, Wouter Deen, Christoph Grafe, Uitg. 010, Rotterdam, 1990, p. 92-103. 2) *Ben van Berkel. Mobile Forces/Mobile Kraft*, ed. Kristin Feireib, Uitg. Ernst & Sohn, Berlijn, 1994. 3) Uit een gesprek van de auteur met de architect. Zie ook Gilles Deleuze, *The Deleuze Reader*, ed. with introduction by Constantin V. Boundas, Uitg. Columbia University Press, New York, 1993. 4) Jeffrey Kipnis, 'Towards a New Architecture', in *Folding in Architecture*, ed. Andreas Papadakis, Uitg. AD Profile, Londen, 1993. 5) *Ibid.* p. 43 "...the building must have a point, i.e. project a transformation of a prevailing political context..." Kipnis vindt als Amerikaan de politieke context belangrijk, maar dat kan natuurlijk ook een andere zijn. Belangrijk is het idee-

matig karakter van het begrip. 6) Zie hiervoor Greg Lynn, 'Warscheinlichkeitsgeometrien' in *Arch+* 117, 1993. Lynn wijst op de grafische modellen van de natuur (uit bijvoorbeeld *Scientific American*) die door OMA letterlijk visueel zijn gemaakt.

VILLA WILBRINK AMERSFOORT *Opdrachtgevers* Hans en Tonny Wilbrink *Ontwerp* Ben van Berkel, Van Berkel & Bos Architectuurbureau, Amsterdam *Projectleider* Aad Krom *Medeerkers* Paul van der Erve en Brammir Medic *Uitvoering* bv Aannemingsmaatschappij ABM, Amersfoort *Constructeur* Bureau Bouwpartners, Hilversum *Aanvang bouw* juni 1993 *Oplevering* juli 1994 *Woningopp.* 179 m² (excl. afrit, taluds, bomenterras, etcetera) *Bouwkosten* f. 425.000,- (incl. installaties, excl. terreinrichting).

- 1 Aluminium daktrim
- 2 Tweelaagse dakbedekking
- 3 2 x 80 mm isolatieplaat
- 4 Gelijmde blauw-grijze kalksteen
- 5 200 mm prefab betonvloer
- 6 Kozijn van onbehandeld iroko
- 7 Isoglas superlight
- 8 Houten schuifpui
- 9 50 mm afwerkvloer
- 10 200 mm betonvloer op folie gestort en 80 mm isoplaat
- 11 Polydrain op riolering

Detail patio-gevel

- 1 Tweelaagse dakbedekking zwart
- 2 Aluminium daktrim
- 3 2 x 80 mm isoplaat
- 4 Aan hoekstaal aangelaste schegplaten tbv bevestiging multiplex luifelplaat
- 5 Multiplex wbp gelakt
- 6 Stalen hoeklijn 150x150x15
- 7 Multiplex wbp luifelplaat gelakt
- 8 Latten 21 x 32 mm
- 9 Kozijn van onbehandeld iroko met zwart gecoate hoeklijn
- 10 Samengestelde hoekkolom 4 x L 70x70x7
- 11 SDP dubbelwandige vakwerk acrylplaat
- 12 Tegelwerk
- 13 Afwerkvloer
- 14 rvs hoekprofiel
- 15 200 mm betonvloer op folie gestort
- 16 Lood
- 17 Grindkoffer

